

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

Katedra sociologie

Vladislava Piklová

ALVIN TOFFLER

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jana Duffková, CSc.

PRAHA 2007

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 28. 4. 2007

Vladislava Piklová

Poděkování

Děkuji PhDr. Janě Duffkové, CSc. za cenné připomínky v průběhu psaní této diplomové práce a doc. PhDr. Jiřímu Šubrtovi, CSc. za konzultace ohledně odborné literatury.

Anotace:

Tato diplomová práce mapuje dílo amerického sociologa a futurologa Alvina Tofflera, zařazuje jeho teorie do společensko-vědního i aktuálního sociálního kontextu a na základní rovině porovnává jeho vlnovou teorii dějin s Huntingtonovou koncepcí střetu civilizací.

Součástí práce je biografická část orientovaná především na Tofflerův profesní život, přehled jeho děl a představení některých zásadních tématických okruhů, jimiž se ve své tvorbě zabývá. Vysvětluje jeho termíny „šok z budoucnosti“, pohled na ekonomiku, politiku a moc, vědu a techniku, organizaci, instituci rodiny, vzdělávání, volný čas, média či válku a analyzuje příčiny konce studené války a pádu socialismu, jak je vidí Alvin Toffler.

Práce nás dále seznamuje s dílem Střet civilizací Samuela P. Huntingtona, aby posléze upozornila jak na shodné momenty v jejich názorových koncepcích, tak na zásadní odlišnosti, především v uchopení pojmu „civilizace“. Ukazuje rozdílné vize budoucnosti obou badatelů a při této příležitosti jsou zde uvedeni i někteří další autoři soustřeďující se na obdobná témata, např. Francis Fukuyama.

Závěr práce se kriticky zaměřuje na Tofflerovo dílo a poté nabízí celkové zhodnocení jeho významu pro odbornou i laickou veřejnost.

Abstract:

This graduation thesis examines the work of the American sociologist and futurologist Alvin Toffler, classifies his theories in social-scientific and current social context and compares his wave theory of history to Huntington's conception of the clash of civilizations.

The first part of the work deals with Alvin Toffler's biography and it is primarily focused on his professional life, the summary of his pieces and it also introduces some principle issues of his output.

It explains his terms „future shock“, the perspectives on economy, politics and power, science and technology, organizations, institution of the family, education, leisure time, media and war and analyzes the causes of the end of the Cold war and the downfall of socialism, seen by Alvin Toffler.

The graduation thesis acquaints us with The Clash of Civilizations written by Samuel P. Huntington with the aim to stress the similar moments in their opinions and on the other hand the divergences, particularly in the term of „civilization“. It shows the different visions of the future and names the other authors concentrating themselves on the comparable topics, e.g. Francis Fukuyama.

The end of the work points out the critique of Toffler's work and supplies general evaluation of his importance for scientists and public as well.

OBSAH:

- 1 ÚVOD
- 2 ŽIVOT
 - 2.1 Biografie
 - 2.2 Profesní vývoj a vědecká činnost
- 3 DÍLO
 - 3.1 Tvůrčí spolupráce Tofflerových
 - 3.2 Obecná charakteristika
 - 3.3 Přehled základních periodizací dějin
 - 3.4 Futurologie
 - 3.5 Vlnová teorie
 - 3.5.1 První vlna
 - 3.5.2 Druhá vlna
 - 3.5.3 Třetí vlna
 - 3.6 Klíčová témata
 - 3.6.1 Šok z budoucnosti
 - 3.6.2 Ekonomika
 - 3.6.3 Politika a moc
 - 3.6.4 Věda a technika
 - 3.6.5 Vzdělávání
 - 3.6.6 Média
 - 3.6.7 Organizace
 - 3.6.8 Rodina a volný čas
 - 3.6.9 Společnost
 - 3.6.10 Válka
 - 3.7 Pád socialismu
 - 3.8 Toffler vs. Huntington
 - 3.8.1 Huntingtonův střet civilizací
 - 3.8.2 Pojetí civilizace
 - 3.8.3 Rozdílný pohled na současnost i vize budoucnosti
 - 3.9 Kritika Alvina Tofflera
- 4 VÝZNAM
- 5 ZÁVĚR

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

PŘÍLOHY

1. Životopis v datech
2. Chronologický přehled nejznámějších děl
3. Fotografie Tofflerových
4. Mapa současného světa podle Huntingtona

1 ÚVOD

Odvěká lidská touha po poznání, nebo alespoň poodhalení budoucnosti, doprovázená strachem z neznáma, z nepřipravenosti na možné nastávající alternativy, už dnes nehledá naplnění a odpovědi pouze ve hvězdách, věšteckých proroctvích a kartách, ale s rozvojem vědeckých metod také v prognostice či futurologii: delfskou Pýthii nahradila delfská metoda, čtení z čar života na dlani člověka vystřídalo grafické znázorňování budoucích demografických trendů.

Pokud bychom mezi současnými sociology a futurology hledali někoho, komu se podařilo vlastní myšlenky převést z teorie do praxe a nejen zaujmout, ale i přesvědčit o svých názorech významné politiky, manažery, ale také armádní velitele, mezi prvními by nám jistě přišel na mysl Alvin Toffler.

Opravdu důkladné zpracování každé z jeho knih či ideových konceptů by vydalo na několik diplomových prací. My se proto budeme soustředit na nejaktuálnější momenty jeho díla, představíme základní stavební kameny jeho teorie a takto se pokusíme jej obecně zařadit mezi sociální myslitele dnešní doby.

Po představení osobností Alvina a jeho manželky Heidi, s kterou více než úzce spolupracuje po celou dobu své tvorby, a zmínění nejvýznamnějších okamžiků profesního vývoje se budeme věnovat rozboru jeho díla. Abychom si uvědomili originalitu Tofflerovy koncepce vlnové teorie, vysvětlím zde obecně předmět futurologie a připomeneme si některé další možné periodizace dějin v humanitních vědách.

Budeme pokračovat rozbohem klíčových témat, které zahrnují širokou společenskou problematiku od hospodářských a politických otázek, přes válečnou strategii a rozvoj vědy a techniky až po proměny rodiny, volnočasových aktivit a umění.

Pro nás jako občany postkomunistické země jsou velmi zajímavé Tofflerovy úvahy o pádu socialismu, jeho příčinách a nastínění dalšího vývoje těchto zemí, které se pokusíme přiblížit v následujících odstavcích.

V poslední části práce srovnáme Tofflerovu vlnovou teorii zdůrazňující mj. nepřetržitou akceleraci změn, s nimiž se jako jedinci i skupiny a námi vytvořené instituce a organizace potýkají, s již konkrétními myšlenkami ostatních sociálních badatelů zabývajících se společenskými změnami, zejména se Samuelem P. Huntingtonem a jeho viděním současného světového dění jako „střetu civilizací“. Neopomeneme okrajově zmínit ani Francise Fukuyamu, Benjamina Barbera, Ralfa Dahrendorfa nebo Jeremy Rifkina.

Z porovnání vplyne i kritika jejich díla. Z obecného zhodnocení potenciálu i limitů futurologie přejdeme ke konkrétním nedostatkům, také poukážeme na „prognostické omyly“ Tofflerových.

Na závěr shrneme důležitost a význam Tofflerových nejen pro současnou sociologii, futurologii a ostatní vědy, ale obzvlášť pro každodenní život jedince i podobu a vývoj celých společností, který výrazně přesahuje akademickou oblast.

„Dnešní svět je odlišný od světa, v němž jsem se narodil, stejně jako se tento svět lišil od doby Julia Caesara. Téměř stejně mnoho se událo od mého narození, jako se stalo po celou dobu před ním.“
Kenneth Boulding, ekonom

2 ŽIVOT

2.1 Biografie^{1, 2, 3}

Alvin Toffler se narodil 3. října⁴ 1928 v New Yorku židovským přistěhovalcům z Polska, jeho žena Heidi (celým jménem Adelaide Elizabeth Farrell), pocházející také z židovské rodiny, ale z Holandska, se o rok později narodila tamtéž.

Na New York University vystudoval Alvin angličtinu a Heidi lingvistiku a oba působili ve Straně pokroku (Progressive Party) Henryho Wallace. Seznamují se v průběhu studií v létě 1948 a pod tehdejším vlivem levicového smýšlení je přerušili, v dubnu roku 1950 se vzali a odstěhovali se na Středozápad. Pět let zde strávili jako dělníci na montážní lince a takto mohli pozorovat masovou průmyslovou výrobu, tolikrát popisovanou ve Tofflerově budoucím díle, opravdu zblízka.

Heidi pracovala ve slévárně hliníku, Alvin se stal montérem a svářečem. Zkušenost z dílny zavedla Alvina v roce 1952 k práci v odborových novinách West Virginia Labor's Daily a následně se proto stěhují s Heidi do Washingtonu, kde pracuje tři roky jako korespondent v záležitostech týkajících se Kongresu a Bílého domu pro Pennsylvania daily, zatímco Heidi v knihovně zaměřené na obchod a behaviorální vědu.

V roce 1954 se jim narodila dcera Karen (zemřela v roce 2000⁵).

V roce 1961 se vrací do New Yorku, neboť Alvinovi nabídl hospodářský měsíčník Fortune pozici sloupkaře v oblasti práce, pracovních trhů a pracovních sil; brzy jej však přesunuli do odvětví obchodu a managementu.

2.2 Profesní vývoj a vědecká činnost

¹ Pokud není uvedeno jinak, podklady pro část „Život“ jsem čerpala z <http://www.revolutionarywealth.com/?fa=biospartnership>.

² Tofflerův přehledný životopis v datech – viz Příloha 1.

³ Fotografie Tofflerových – viz Příloha 3.

⁴ V některých pramenech se uvádí jako den narození i 4. říjen 1928 (např. <http://www.nndb.com/people/282/000023213/>, 8. 4. 2007, nebo ve Všeobecné encyklopedii Diderot.)

⁵ Paid Notice: Deaths – Toffler Karen. New York Times 11. 7. 2000

Po opuštění Fortune se Alvinu Tofflerovi naskýtá možnost začít se realizovat v oblasti jeho budoucího největšího zájmu – je zaměstnán v IBM, aby napsal studii o dlouhodobých sociálních dopadech a účincích počítačů, automatizace na organizaci, kde poznává první počítačové experty a odborníky na umělou inteligenci. V roce 1962 se např. setkává s Johnem Dieboldem, v té době známým jako “Mr.Automation”, „pan Automatizace“.

Poté pracoval ve výzkumné laboratoři Xeroxu a od roku 1968 v AT&T jako strategický poradce. Pro top management této gigantické telekomunikační společnosti v roce 1972 ve své studii zaměřené na redefinici poslání podniku uvedl, že firma se bude muset rozdělit – dvanáct let před tím, než byla k tomuto kroku donucena americkou vládou.

V polovině 60. let začal Toffler pracovat na Šoku z budoucnosti a začíná se prosazovat nejen jako spisovatel, ale i přednášející.

V roce 1996 založili Tofflerovi s Tomem Johnsonem, jedním z nejlepších amerických obchodních poradců Toffler Associates¹, poradenskou firmu orientovanou na strategické plánování a navrženou podle pravidel a doporučení, které jsou uvedeny i v jejich knihách.

Tato společnost pracovala s komerčním sektorem, neziskovými organizacemi i vládami ve Spojených státech, Jižní Koreji, Mexiku, Brazílii, Singapuru, Austrálii a dalších zemích.

Toffler také velice brzy rozpoznal vzestup neziskových a nevládních organizací jako nové síly ve společnosti. Před Komisí pro zahraniční vztahy Senátu Spojených států již v roce 1976 prokázal jejich rostoucí internacionalizaci.

O deset let později se Tofflerovi² v Kyrgystánu setkávají s vůdcem tehdejšího Sovětského svazu Michailem Gorbačovem a podněcují jej nejen k toleranci, ale přímo k podpoře vzniku neziskového sektoru. Podařilo se jim vytvořit první nevládní, Komunistické straně SSSR nepodléhající organizaci od komunistické revoluce v roce 1917.

Alvin Toffler působil jako hostující profesor na Cornell University, byl členem profesorského sboru na New School for Social Research, hostujícím badatelem v

¹ viz www.toffler.com

² spolu s malou skupinou dalších intelektuálů zahrnující dramatika Arthura Millera, spisovatele Jamese Baldwina, herce a spisovatele Petera Ustinova a držitele Nobelovy ceny, francouzského básníka a spisovatele Clauda Simona

Russell Sage Foundation a vyhrál knižní cenu McKinseyho nadace za Příspěvek k literatuře managementu. Byly mu uděleny mnohé čestné doktoráty z humanitních a přírodních věd i práva, vyznamenání a řády. Je členem Americké asociace pro rozvoj věd, členem Mezinárodního ústavu pro strategická studia. Řadu let působil jako konzultant amerických prezidentů.

Heidi Toffler je v současnosti mimořádnou profesorkou Institute for National Strategic Studies na Univerzitě národní obrany ve Washingtonu a členkou poradního sboru Centra pro globální komunikaci v Tokiu. Je držitelkou mnoha čestných doktorátů práva, literatury a bylo jí uděleno vyznamenání prezidenta italské republiky za její příspěvky k sociálnímu myšlení. Působí v poradním výboru (Advisory Board) Komise Spojených států pro Rozvojový fond OSN pro ženy (UNIFEM).

V loňském roce obdrželi Cenu nezávislosti na Brown University, jež se udílí jednotlivcům, kteří během svého života dosáhli úspěchu ve svém oboru díky vytrvalosti, samostatnosti a originálnímu přístupu. Mezi minulé nositele patří např. Michail Gorbačov, Margaret Thatcher nebo Ted Turner.

Alvin Toffler také pravidelně píše kratší sloupky, které se objevují v mnoha významných novinách po celém světě.¹

Tofflerovi o změnách nejen píší a mluví, ale také je sami žijí; byli jedněmi z prvních uživatelů počítačové sítě v době, kdy ji tvořilo pouhých sedm set uživatelů, a informovali o ní svět.

¹ např. u nás v Lidových novinách, či výběrovém časopise velvyslanectví USA v Praze Spektrum

„Správná otázka je obvykle důležitější, než správná odpověď na špatnou otázku.“¹

Alvin Toffler

3 DÍLO²

Největší ohlas vzbudila Tofflerova volná trilogie Šok z budoucnosti, Třetí vlna a Posun moci, objevujících se co desetiletí od roku 1970. V českém jazyce vyšel se značným zpožděním Šok z budoucnosti, dále Válka a antiválka a Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky. Vzhledem k prolínání jednotlivých témat v jeho dílech jsem se rozhodla je nejprve obecně charakterizovat a poté rozebrat Tofflerovy klíčové okruhy zkoumání. Nejprve je však nutno objasnit autorskou spolupráci Alvina Tofflera a jeho ženy Heidi.

3.1 Tvůrčí spolupráce

U prvních publikací je jako autor podepsán pouze Alvin Toffler, přestože mu jeho žena byla podle jeho slov více než oporou nebo rádcem (snad každou práci své ženě věnoval a v každé ji poděkoval). Vysvětlení možná překvapivě spočívá v marketingové strategii 70. let, kdy by údajně jméno ženy prodejnost knihy spíše snižovalo, a také v určitém odporu Heidi k nechtěné popularitě. Po vydání Šoku z budoucnosti už se jméno Alvin Toffler stalo „obchodní značkou“ a vydavatel ji nechtěl riskantně měnit.

Přes mnohé Alvinovy prosby k přiznání spoluautorství Heidi zůstávala ve stínu svého muže až do vydání Války a antiválky v roce 1995, kdy doplnila „rodinný podnik“ i dcera Karen, která kontrolovala výzkum a připravila bibliografii a rejstřík k této knize.

Tato práce tedy sice pojednává o futurologovi Alvinovi Tofflerovi, ovšem s jasným vědomím, že – obzvlášť v mladších knihách – není možné přesně rozlišit myšlenkový přínos Alvina, resp. Heidi Toffler k dané problematice a že bychom poměrně snadno mohli ztotožnit tvorbu jednotlivce Alvina Tofflera za dílo dvojice Alvina a Heidi Tofflerových.

3.2 Obecná charakteristika

Oddělením sci-fi je v knihovnách a knihkupectvích obvykle věnováno více prostoru než společenskovední problematice. Alvin Toffler se vydává za hranice

¹ Toffler 1980, s. 6

² Chronologický přehled nejznámějších děl – viz Příloha 2.

sociálních věd a v science-fiction, stejně jako v „science-reality“ hledá inspiraci pro zamyšlení se nad možnými vizemi budoucnosti dnešního lidstva.

Jeho největším a podle mého nejvíce inspirativním přínosem v obecné rovině je jeho schopnost objevovat nové úhly pohledu, nebát se zkoumat „samozřejmosti“, „danosti“ běžného života, zdánlivě nezpochybnitelné, protože obvyklé, nebo zažité, pozorovat je ze všech stran, představovat si „nepředstavitelné“.

Veškerý vědecko-technický pokrok se snaží ve své mysli uvést v život, promyslet možné důsledky a souvislosti a posoudit, jak ovlivní nejen každodenní životy lidí, ale i společenské instituce, státní zřízení, životní prostředí.

Záviděníhodným kladem celého jeho díla je nesporná kontinuita, komplexnost a jednota. Před 37 lety vyšla jeho první kniha a od té doby nebyl nijak zásadně nucen pozměnit svá původní východiska, oklešťovat svojí teorii o falzifikované prvky nebo ji naopak doplňovat o chybějící. Od Šoku z budoucnosti svou teorii „pouze“ rozvíjí, aplikuje ji na rozličné společenské oblasti, dokládá ji dalšími důkazy a doplňuje novinkami ze světa vědy i reálného vývoje lidstva.

Pokud se občas pouští na tenký led v oblasti předvídaní technického rozvoje, je si vědom možných chybných odhadů a výslovně upozorňuje např. na nejistotu v časových údajích.¹

Svá tvrzení a teorie dokládá nejen množstvím vlastních, často velmi osobních zážitků a zkušeností, ale samozřejmě také daty z pestrého spektra společenských, přírodovědných nebo dokonce kosmických výzkumů. I přes evidentní snahu vyhnout se „amerikanocentrismu“ čerpá ve většině případů z výsledků získaných ve Spojených státech amerických, jednak proto, že USA stojí na špici mezi rozvinutými zeměmi a jsou tedy jedním z nejvhodnějších objektů k bádání o vlnové teorii, jednak obdobné množství statistik a šíří palety zkoumaných jevů v dlouhodobém časovém úseku bychom v ostatních zemích hledali s velkými obtížemi, v Africe a některých asijských a jihoamerických zemích nejspíš zcela bezúspěšně.

Sečtělost, přehled a erudice autora je obdivuhodná. Ve svých pracích cituje celé zástupy spisovatelů, politiků, armádních důstojníků².

Toffler píše čtivým, poutavým stylem, který někdy bývá označován s jakýmsi negativně ironickým nádechem jako „žurnalistický“, podle mého názoru je však naopak

¹ Některé sporné momenty v jejích díle analyzujeme v podkapitole „Kritika Alvina Tofflera“ v této práci.

² Mezi jinými i Karla Čapka nebo Václava Havla.

takováto čtivost podmínkou, aby se jeho myšlenky dostaly ke všem, jimž mohou pomoci se vyrovnat se šokem z budoucnosti, s rostoucím počtem změn ve všech představitelných sférách jejich života.

Než podrobněji rozebereme jeho vlnovou teorii, členící lidské dějiny do tří vývojových etap, budeme se, byť jen okrajově a s ohledem na zaměření práce nutně jen povrchně, zabývat periodizacemi dějin obecně a ukážeme si příklady jiných dělení.

3.3 Přehled základních periodizací dějin

Periodizací dějin rozumíme „rozčlenění dějinného vývoje do dílčích, vnitřně jednotných časových úseků, period či epoch, podle určitého jednotčího hlediska. Pro vytvoření jakékoli periodizace dějin jsou nutné dva základní předpoklady:

1.) ustavení souvislého chronologického obrazu dějin jako celku anebo alespoň jisté jejich vývojové nebo tematické části či geograficky anebo jinak vymezeného okruhu;

2.) stanovení celkového jednotčího hlediska pro jejich vývoj v čase i prostoru.“¹

Historie rozeznává ve vývoji lidské společnosti čtyři velké epochy – pravěk, starověk, středověk a novověk, autorem této diferenciacie je J. Ch. Gatterer², dnešní éru pak připojujeme pod názvem současnost, nová doba atp.³

V dějinách sociologie se setkáváme s množstvím periodizací a s nimi souvisejících di-, tri- a polychotomií. Ačkoli bychom mohli začít s uváděním jejich příkladů již několik století před Kristem, vrátíme se jen o jedno století později, než vzniká sociologie: G. B. Vico rozlišuje stádium zvířecí, heroické a lidské; Hegelovým kritériem periodizace se stává sebepoznávací proces objektivního ducha – dějiny začínají barbarstvím, pokračují stádiem rozumu s vládou despoty, pak vládou šlechty a po úplném sebeuvědomění objektivního ducha přichází „věk skutečně všelidské svobody“ s konstituční monarchií.

V našem stručném výčtu nemůžeme opomenout sociologické „otce zakladatele“. Na Hegela navazuje A. Comte (popisuje stádium teologické, metafyzické a pozitivní) a

¹ Beneš 1996 in Velký sociologický slovník, s. 766

² ibid.

³ Přesné dělení historie na starověk, středověk a novověk odmítá např. Spengler již v roce 1918 jako krátkozraké a relevantní pouze pro Západ. (Huntington 2001, s. 50)

K. Marx se svými společenskoekonomickými formacemi (prvobytně pospolná, otrokářská, feudální, kapitalistická, socialistická, komunistická).

V 19. a 20. století přichází s vlastními pojetími G. Simmel, M. Weber, P. A. Sorokin (materialistický, ideální a ideační-integrální sociokulturní typ), T. Parsons, nebo etnologové L. H. Morgan, W. J. Perry, R. Thurnwald aj.

S pojmy civilizace a kultura se objevují další možné periodizace – např. dvanáct kulturních typů N. J. Danilevského (egyptský, čínský, asyrsko-babylónsko-fénický, chaldejský, indický, íránský, hebrejský, řecký, římský, arabský, germánsko-románský čili evropský, mexický a peruánský).

Nejvlivnější pak jsou pojetí O. Spenglera (egyptská, indická, babylónská, čínská, antická, arabská, západní a mayská kultura) a A. J. Toynbeeho (21 civilizací), kteří podobně chápou vývoj společností jako posloupnost vzniku, růstu a zániku jednotlivých kultur, které spolu koexistují, na sebe navazují a které se mohou, ale nemusí vzájemně ovlivňovat.

Následuje pro mnohé historiky kontroverzní Lamprechtova diferenciacie na epochy ovládané postupně symbolismem, typismem, konvencionalismem, individualismem a subjektivismem.

V minulém století se objevuje tzv. strukturální periodizace, např. F. Braudela a jeho školy *Annales*, kteří rozlišují časové struktury podle délky trvání cyklů (dlouhodobé – „longue durée“, střednědobé a krátkodobé), nebo M. P. Foucaulta, G. Dumézila, či T. S. Kuhna.¹

Pro úplnost uvedme ještě cyklické vývojové teorie, které „zobrazují společenský vývoj jako střídání uzavřených, pravidelně se opakujících, vnitřně vždy stejně členěných velkých vývojových etap (cyklů)“², kam můžeme zařadit G. Tardea, Paretovo pojetí koloběhu elit, P. Sorokina či O. Spenglera.

¹ Beneš 1996 in Velký sociologický slovník, s. 768

² Petrušek 1996 in Velký sociologický slovník, s. 1314

„Proročování je mimořádně těžké, obzvláště když jde o budoucnost.“¹

čínské přísloví

3.4 Futurologie

Pojem futurologie², jehož autorem je O. K. Flechtheim³, můžeme doslovně přeložit jako „nauka o budoucnosti“ (z latinského „futurus“, budoucí a „logos“, slovo, nauka), bývá ale přesněji definována jako „zkoumání budoucího vývoje lidstva zpravidla vědeckým způsobem“.⁴

Duffková uvádí tři základní významy termínu futurologie:

- 1.) zkoumání budoucnosti v nejširším slova smyslu; kromě velkých teoretických konstrukcí a modelů zahrnuje i tvorbu konkrétních prognóz týkajících se společnosti jako celku i jednotlivých oblastí života
- 2.) sociálně filozofické či sociologické koncepce budoucnosti lidské společnosti, usilující často o vytvoření celkové teorie vývoje lidstva
- 3.) koncepce vědy o budoucnosti O. K. Flechtheima, podle něhož je futurologie vždy vědou, a to „vědou o pravděpodobnosti“.⁵

Futurologie není jednotnou vědou, naopak představuje heterogenní souhrn rozličných, až protikladných koncepcí, což se projevuje i v užívání různých názvů (např. futuristika – Cornish; futuribles – de Jouvenel; prognostika – Polak, výzkum budoucnosti – Jungk, Galtung).⁶

Obecně k jejím hlavním funkcím patří tyto:

¹ Toffler 1970 (1992, s. 9) *)

*) Vzhledem k tomu, že se zabýváme dílem futurologa, pokládáme za důležité uvádět u citací Alvina Tofflera rok prvního uveřejnění daného postřehu, myšlenky či konstatování a v závorce pak upřesnit rok vydání díla – pokud se liší (v případě Šoku z budoucnosti totiž dokonce o 22 let) – z něhož daná citace konkrétně pochází, a číslo stránky.

² Nesmíme zaměňovat termíny futurologie a futurismus, přestože pojmy jsou s ohledem na jazykové variace zdánlivě totožné. Futurismus je označení pro avantgardní umělecký směr z počátku 20. století s politickým a sociálním akcentem a „futurista“ je v hranicích českého jazyka jeho představitelem, ale např. v anglickém jazyce slovo futurist označuje jak futuristu, tak futurologa, specifitější je pak pojmenování futurologist.

³ Použil jej poprvé v roce 1943, a to a v článku Futurology-A new science? v časopise Forum a pak také ve Futurology-a Science of Probability. (Duffková 1988, s. 147)

⁴ Duffková 1996 in Velký sociologický slovník, s. 331

⁵ ibid.

⁶ ibid.

„a) poznávací, vztahující se k nutnosti pokoušet se odhadovat pozitivní i negativní důsledky dnešních aktivit,

b) ideová či ideologická, realizovaná obhajobou a propagací určitého společenského uspořádání (...), a ideově mobilizační, projevující se v aktivizaci lidí k uskutečnění žádoucí budoucnosti a odvrácení [té] nežádoucí (...),

c) ekonomická, spočívající v tom, že investice do prognózování se mnohonásobně vracejí“.¹

V průběhu jejího vývoje můžeme rozlišit šest etap²:

1. etapa (polovina 40.let – polovina 50.let) – Flechtheim zavádí pojem futurologie, vznikají první výzkumné ústavy pro zkoumání budoucnosti, prognózování se objevuje ve vojenství
2. etapa (2. polovina 50.let – počátek 60.let) – objevují se teorie industrialismu (deideologizace, konvergence, industriální společnosti aj.) a ve všech vyspělých zemích Západu dochází k aplikaci státního plánování
3. etapa (2. polovina 60.let) – pro naši práci nejzajímavější, kdy nastal tzv. „futurologický boom“ a kam řadíme i Tofflera. Futurologie se sice stala jakousi módní záležitostí, ale byly do ní vkládány velké naděje, zdůrazňovalo se především aplikované prognózování, futurologie se masově institucionalizuje a budoucnost je viděna velice optimisticky
4. etapa (konec 60. let – začátek 70. let) – futurologické koncepce se diferencují, převládá zájem o celkové směřování vývoje lidstva, diskutuje se dilema technologického optimismu a ekologického pesimismu, který zapadá do celkově rostoucího opozičního postoje vůči jednostranně optimistické futurologii, rozvíjí se modelování a systémový přístup
5. etapa (polovina 70. let) – dominuje pocit zklamání z futurologie, která nedokázala společnosti připravit na tehdejší hospodářské a sociální krize, pesimistické obavy z budoucnosti rostou, futurologie však hledá nové cesty v podobě koncepcí kvality života a globálního modelování
6. etapa (od konce 70. let) – futurologie znovu upevnila své pozice, ve svých prognózách je realističtější a opatrnější. Dnes vycházejí specializované

¹ Duffková 1996 in Velký sociologický slovník, s. 331-332

² ibid. s. 332

časopisy, konají se mezinárodní futurologické kongresy a futurologie tak zahrnuje jak filozofické eseje, tak složité statistiky.

Futurologické koncepce můžeme podle převažujícího zaměření rozdělit na:

- a) pesimistický antitechnologismus a antiscentismus (Ellul, ekofuturologie)
- b) optimistický technologismus a scientismus (Kahn, Bell, koncepce postindustriální a informační společnosti)
- c) liberálně reformistická kritika dnešní moderní civilizace (Toffler, Galbraith, koncepce kvality života)
- d) sociálně kritické futurologické koncepce (Jungk, Polak).¹

Posunutý význam i obsah mají tzv. future studies, do češtiny překládané jako výzkum budoucnosti². Future studies uvažují o tom, jak se dnešní změny (nebo jejich nedostatek) odrazí v zítřejší realitě. Zahrnují pokusy o analýzu zdrojů, vzorů a příčin změny a naopak i stability za účelem rozvoje předvídání a mapování alternativních budoucností.

Předmět future studies zahrnuje možné, pravděpodobné a žádoucí varianty nebo přeměny současnosti, jak v rovině sociální, tak „přírodní“, které chtějí analyzovat.

Obdobně jako sociologii i future studies můžeme označit jako interdisciplinární vědu (čerpající z metod a poznatků sociologie, ekonomie, geografie, historie, psychologie, fyziky, astronomie, teologie ad.), což je zřejmé vzhledem k téměř všezahrnující oblasti jejich zkoumání. Využívají kvalitativních i kvantitativních metod či teoretického modelování k rozpoznání latentních možností dnešní doby, jakémusi „prodloužení“ současných trendů, aby opačným postupem než klasická historie odhalovaly budoucnost.

Od ostatních příbuzných věd je odlišují dva hlavní faktory:

- 1.) future studies obvykle zkoumají nejen pravděpodobné, ale také všechny možné a žádoucí budoucnosti, tzn. mají jistý normativní charakter, říkají nejen co může nastat, ale co by nastat mělo

¹ Duffková 1996 in Velký sociologický slovník, s. 332

² S ohledem na mnohovýznamovost a nejednoznačnost pojmů v této oblasti se inspiroji „nepřekládáním“ stejně jako je to např. u „gender studies“ a budeme se držet originálního znění, vyvarujeme se tak snad možného zkreslení. Jen v angličtině lze totiž toto označení zaměnit za foresight, futurism, futurology, ve francouzštině pak prospective, ve španělštině prospectiva atp. Obdobně Toffler se označuje jako „futurist“, tedy futurolog, ale v anglicky mluvících zemích se používá i „foresight practitioner“.

2.) future studies usilují o dosažení celkového nebo systematického pohledu na budoucí vývoj, založeném na poznatcích ostatních disciplín.¹

V českém prostředí 80. let se používal spíše pojem prognostika, tedy „nauka o tvorbě a užití představ o budoucnosti“.² Tehdejší Prognostický ústav (pracoval zde např. Václav Klaus, Miloš Zeman, Vladimír Dlouhý, Tomáš Ježek či Valtr Komárek) dokonce Toffler zmiňuje ve svém Šoku z budoucnosti³. Dnes je obdobnou významnou institucí Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES⁴), interdisciplinární výzkumné a výukové pracoviště Univerzity Karlovy, které se zabývá teorií, metodologií i praktickým zkoumáním možných budoucností.

V dnešní době se pro výzkum dílčích trendů a tendencí budoucího vývoje používá např. delfská metoda⁵, metoda křížových interakcí⁶, metoda sinektická⁷, globální modelování⁸, nebo tzv. „scénáře budoucnosti“⁹. K prognózám týkajícím se celku zůstávají však vědci stále skeptičtí.

3.5 Vlnová teorie

Toffler rozlišuje tři stadia v průběhu společenského vývoje. Významně odlišná od ostatních dělení je jeho představa vlny, která s sebou přináší zásadní změnu do lidského žití.

Samotná metafora vlny není ve společenských vědách nijak originální, Toffler zmiňuje mj. Norberta Eliase, jenž v práci O civilizačním procesu hovoří o vlně

¹ Více na <http://www.future-studies.com/>

² Gál 1996 in Velký sociologický slovník, s. 854

³ Toffler 1970 (1992, s. 220)

⁴ viz <http://ceses.cuni.cz/>

⁵ tj. „postup utváření společného názoru skupiny expertů“ (Benkovič 1996 in Velký sociologický slovník, s. 614)

⁶ tj. „metoda (...) spojující prvky expertních odhadů a strukturálního modelování“ (ibid., s. 617)

⁷ tj. „jedna z metod skupinové tvorby idejí, návrhů řešení problémů. Na rozdíl od brainstormingu nehledá (...) co nejvíce řešení, ale snaží se vytvořit jedno úplně nové, resp. originální řešení.“ (ibid., s. 618)

⁸ tj. „souhrnné označení pro formalizovanou i neformalizovanou systémovou analýzu globálních problémů světového vývoje. Používá se od počátku 70. let v souvislosti s projekty Římského klubu.“ (Dvořák 1996 in Velký sociologický slovník, s. 642)

⁹ tj. „hypotetická chronologická posloupnost událostí ve vývoji prognózovaného objektu nebo systém možných budoucích stavů“ (Benkovič 1996 in Velký sociologický slovník, s. 968)

postupující integrace, nebo vlny osidlování amerického západu (pionýři, farmáři, obchodníci).¹

Pojem vlny si nevybral náhodou. Tato abstrakce mu pomáhá výstižně symbolicky vyjádřit charakter jím popisovaných změn. „Metafora dějin jakožto „vln“ změny je dynamičtější a objektivnější než hovořit o přechodu k postmodernitě. Vlny jsou dynamické, a narážejí-li jedna na druhou, vznikají mocné protiběžné proudy. (...) A tento obraz vrhá světlo na mnohé jevy dnešního světa, které by se nám jinak zdály smyslu zbavené nebo náhodné.“²

Jinými slovy: tato vlna je dlouhodobý dynamický proces, po vzniku postupně nabírá na intenzitě, rozlévá se a střetává s ostatními, aby je přetvořila a časem byla zalita vlnou novou.

Stejně jako mořské vlny i tyto vlny změn jednoduše nezanikají, naopak se vzájemně ovlivňují a postupně doznívají. Minulé civilizace nebyly vždy a všude zcela vymazány, naopak, mnohdy spolu dosud koexistují, a to i na území jednoho státního celku. Současně platí, že není pravidlem, aby všechny státy, národy, etnika nebo jakékoli jiné společenské skupiny musely projít všemi stádii.

Dnešní pocity nejistoty, doprovázené ztrátou smyslu života nazývá krizí adaptace. Příčinou je právě střetávání druhé průmyslové vlny s třetí, všichni jsme částečně ještě součástí vlny druhé a přitom máme již nakročeno ve směru třetí vlny, lišíme se jen mírou participace.

Dějiny plynou, výstižnější by bylo asi říci, že „se valí“ ve vlnách a Toffler se ptá, kam lidstvo donesou a především, jak se na ně připravit a nenechat se jimi smést.

Důležité je pro nás pozorování, analýza a následně předpovídání a připravenost na změny, soustředění se na diskontinuitu oproti dějinné kontinuitě, jak ji zkoumá např. klasická historie. Na těchto zlomových hranicích tří velmi odlišných civilizací – první, druhé a třetí vlny spatřuje Toffler největší nebezpečí vzniku konfliktů, jsou to místa, kde se odehraje „superzápas zítřka“.

3.5.1 První vlna

První, agrární vlna spočívající v zemědělské revoluci vznikla před osmi až deseti tisíci lety, trvala tisíc let a dominovala až do 17., 18. století. Částečně „smetla“ kulturu

¹ Toffler 1980, s. 5

² Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 33)

lovců a sběračů. V jejím průběhu přešli lidé k systematickému pěstování rostlin a chovu zvířat. Veškerá produkce je spjata s půdou, již lidé obhospodařují, jsou schopni vyrábět si nástroje a předměty denní potřeby sami pro sebe, usazují se v pomalu vznikajících vesnicích, spolu s početnou několikagenerační rodinou.

Zatímco lovci a sběrači v podstatě neznali pěstování plodin, chov domestikovaných zvířat a tímto umožněné hromadění zásob, tedy vytváření majetku, lidé první vlny se učí zpracovávat přebytky, objevují se zárodky obchodování a s růstem majetku a moci také první podstatnější sociální nerovnosti.

Preagrárnímu období věnuje Toffler minimální pozornost, neboť v dnešním světě už jen slabě doznívá v kmenových společenstvích Nové Guiney a deštných pralesích Jižní Ameriky. Stejně tak se příliš nezaobírá první vlnou, jejíž důsledky jsou sice dosud běžně pozorovatelné, ale jež kulminovala před několika tisíci lety.

3.5.2 Druhá vlna

Následovala vlna druhá v podobě industriální revoluce, které stačilo pouhých tři sta let. O tom, kdy začala, se vedou diskuze, někteří uvádí renesanci, jiní se kloní k předchozímu období, tedy období před více než třemi sty lety.

Charakteristický pro společnost druhé vlny, pro průmyslovou civilizaci je vynález parního stroje¹ a jeho zavedení do praxe, první továrny.

Technický pokrok umožnil masovou výrobu, ta byla vyvolána a zároveň podněcovala masovou spotřebu, masové přerozdělování. Vznikají korporace, masová média, zbraně hromadného ničení. I vzdělávání („tovární“ vzdělávací systém), výchova, rekreace a zábava jsou masifikovány.

Převládá newtonovská věda, objevují se nové myšlenky – idea pokroku, učení o právech jednotlivce, Rousseauova společenská smlouva, sekularismus, oddělení církve od státu. K zásadním patří idea, že „vůdčí osobnosti by měly být vybírány z vůle lidu, a nikoli na základě božského práva.“²

Soužití několika generací nahrazuje tzv. nukleární rodina, tedy rodiče a jejich děti.

Se vznikem národních států se objevuje nacionalismus. S dobýváním surovin a získáváním levné pracovní síly souvisí proces kolonizace.

¹ Udává se rok 1765 a jméno Jamese Watta, který ovšem parní stroj „pouze“ zdokonalil. (Všeobecná encyklopedie Diderot, s. 372)

² Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 33)

Tofflerovi pojmenovávají šest hlavních principů druhé vlny – standardizace, specializace, synchronizace, koncentrace, maximalizace, centralizace¹. Ve spojení s masovostí pak charakterizují typickou byrokratickou organizaci druhé vlny.

V rozhovoru s Jackem Żakowskim² ilustruje Toffler obtížnost přechodu od první ke druhé vlně mj. na příkladu USA nebo Ruska, kde si můžeme dobře ukázat, za jakými jevy hledat působení první, resp. druhé vlny: „Lenin tvrdil, že komunismus je vláda sovětů a elektrifikace. Elektrifikace byla symbolem industrializace, ekonomiky druhé vlny. Carskou vládou bylo potřeba svrhnout v zásadě proto, že byla příliš těsně spjata se zemědělským uspořádáním první vlny.“³

3.5.3 Třetí vlna

Dnešní, Tofflerem akcentovaná třetí vlna nastupuje v 50. letech 20.století⁴ ve vyspělých západních zemích, kde po druhé světové válce (která svým způsobem uspišila mohutný technický vývoj a „akcelerovala proces industrializace už kupříkladu jenom šířením principu vyměnitelných součástí“⁵) došlo postupně k změnám v dopravě (kvalita, rychlost), ekonomice, školství, pokroku v lékařské vědě (používání antikoncepce) se všemi myslitelnými sociálními důsledky (kontrola porodnosti), a dosahuje zatím největší akcelerace. Předpovídá jí délku trvání jen v řádu několika desetiletí.

Tento přerod probíhá na všech úrovních společnosti – individuální, skupinové i v rámci nadnárodních celků, „nová civilizace s sebou přináší nové styly rodinného života, odlišné způsoby práce, milování i žití, novou ekonomiku, nové politické konflikty a krom toho všeho i změněné vědomí.“⁶

Nejmarkantnější i pro laickou veřejnost jsou změny v oblasti vědy a techniky – rozvíjí se obory, které před několika málo lety ještě ani neexistovaly – informatika, robotika, bio- či nanotechnologie. Denně dochází k mnoha novým objevům a vynálezům, používají se jiné výrobní technologie, využívají dosud nemyslitelné

¹ Toffler 1980, s. 46-60

² http://www.park.cz/alvin_toffler_necekaji_nas_krvave_revoluce/

³ ibid.

⁴ Konkrétním rokem by mohl být rok 1956, kdy v USA počet „bílých límečků“ a zaměstnanců služeb převýšil počet „modrých límečků“. (Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 68))

⁵ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 50)

⁶ Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 15)

energetické zdroje, bez vyspělé elektroniky a počítačů si dnes snad svět ani nedokážeme představit.

Revoluci industriální vystřídala revoluce informační, také současná česká společnost přechází (byť opožděně za vyspělejšími státy jako je Japonsko, Německo či Spojené státy americké) od ekonomiky hrubé síly k ekonomice „síly mozkové“.

Nejvýznamnějším vlastnictvím již nejsou hmotné statky, nebo peníze jako takové, ale informace a umění rychle a kreativně s nimi nakládat, roste význam „cognitarians“ místo „proletarians“ druhé vlny. Předpokládá se, že informacemi lze substituovat mnohé materiální zdroje. Akumulace tak nepřeborného množství informací a práce s nimi by ovšem nebyla vůbec možná bez počítačů a procesu rozsáhlé komputerizace.

Třetí vlna je charakterizována novostí, rozmanitostí a pomíjivostí. Rozdíly mezi subkulturami i konkrétními, stále specifitějšími životními styly se prohlubují, celkově dochází k větší individualizaci, pluralizaci a diverzifikaci. Tím se Toffler liší od ostatních autorů varujících před totální masovostí budoucích generací, kteří prodlužují současné trendy – růst technologie spojují s dalším bujením byrokracie a masifikace. Podle Tofflera moderní věda a její poznatky naopak umožní individualizaci (ne však egoismus), segmentaci trhu, systematickou demasifikaci.

V knize Válka a antiválka Toffler ještě vyzdvihuje význam komunikace a především medializace (opět úzce spjaté s vědecko-technickým rozvojem – v oblasti komunikací jmenovitě např. se satelity).

Význačně se mění struktura rodiny a tato instituce jako taková se přetváří, rozpadá, nebo dokonce mizí a soužití lidských jedinců hledá nové formy.

Tolik neznámých „překvapení“ a novinek v každodenním životě, jimž musí jedinec „čelit“ a na které je současná společnost ať už výchovou v rodině, nebo ve škole neumí připravit, může způsobovat a také způsobuje již zmiňovanou krizi adaptace.

Stejně hluboké změny a jimi vyvolané tlaky můžeme pozorovat i na celospolečenské úrovni, kde dochází ke zdánlivě chaotickým konfliktům. Střet druhé a třetí vlny způsobuje sociální napětí, nestabilitu politických systémů, obdobně jako při přechodu k společnosti průmyslové doprovázené revolucemi (např. Velká francouzská revoluce v letech 1789-1799) a válkami (např. Americká občanská válka, tedy válka industriálního Severu proti agrárnímu Jihu v letech 1861-1865).

Společnost třetí vlny nazývá Toffler společností superindustriální („super“ ve smyslu „nad“ nebo „za“). Reaguje přesně opačnými procesy než jsme uváděli v popisu

druhé vlny, tzn. destandardizací, dekoncentrací, decentralizací, individualizací atp., homogenitu nahrazuje heterogenita. Pojmenování téže skutečnosti nalezneme v pracích sociologů velmi mnoho – společnost postindustriální (D. Bell), informační (M. Castells, Y. Masuda, ale i A. Toffler) a v lehce odlišných kontextech také postmoderní (A. Toynbee, J.F. Lyotard) či technetronní (Z. Brzezinski).¹

Jak ale vyřešit tak zásadní střet zájmů, jako je ten mezi příslušníky první, druhé a třetí vlny? „Třetí vlna totiž potřebuje naprosto svobodné plynutí zboží, informací, lidí a kapitálu. Druhá vlna vyžaduje konkurenci, a to i mezinárodní, ale státem kontrolovanou. Lidé první vlny nechtějí konkurenci, globalizaci ani modernizaci – chtějí přežít a být chráněni před vším, co je cizí. Lidé třetí vlny chtějí, aby stát investoval do vzdělání, do vědeckého výzkumu a do infrastruktury. Lidé druhé vlny chtějí hlavně sociální zajištění.“²

Jak sladit jejich protikladné zájmy a jak by měl tuto problematiku řešit stát? Je-li vůbec ještě stát jako instituce pro toto poslání vhodný?

Měli bychom využít energii třetí vlny, aby nás nesla kupředu a proto primárním úkolem musí být naučit se, jak neomylně rozpoznat, kam které instituce, postupy, vztahy patří. Musíme si klást správné otázky – konkrétní návod uvádí Tofflerovi v 8. kapitole Nové civilizace: Jak rozpoznat třetí vlnu?

1.) Připomíná to továrnu?

Továrna je výstižným symbolem druhé vlny, typickou ukázkou „optimálního spojení“ principů zmíněných výše: standardizace, maximalizace, koncentrace, centralizace, ústící v byrokracii.

Pod pojmem „továrna“ si nemusíme nutně představovat jen budovu s desítkami dýmajících komínů a rozlehlými halami plnými gigantických strojů a ohlušujícího rachotu. Stala se i vzorem pro další instituce této éry (školy, vězení, nemocnice).

Třetí vlna produkuje „posttovárním“ a „postbyrokratickým“ způsobem – v bytech, automobilech, na úřadech. Podniky jsou flexibilnější, vyprofilovanější, decentralizované, využívají subkontraktů a dávají volnou rukou v rozhodování příslušným podjednotkám.

¹ Dlouhý seznam souvisejících pojmenování spolu s patřičným rozbohem uvádí Petrušek ve svých Společnostech pozdní doby z roku 2006.

² Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

„Když se nějaký návrh pouze snaží vylepšit v zásadě továrenský styl výroby nebo vytvořit novou továrnu, může z toho vzniknout ledacos – jenom ne třetí vlna.“¹

2.) Demasifikuje to společnost?

Ředitelé továren potřebovali postavit k běžícím pásům přepravujícím standardizované zboží obdobně standardizovanou masu snadno zaměnitelných dělníků.

Oproti tomu třetí vlna bude odměňovat pracovníky s individuální specializací, ochotné riskovat, inovovat, ochotné ke změně. Bude tak demasifikovat i kulturu, hodnoty a morálku, tzn. veškerý sociální život od náboženství, přes umělecké styly a politická hnutí, až po způsob trávení volného času.

3.) Kolik vajec je v košíku?

Druhá vlna preferuje centralizované řízení, kdy se moc koncentruje na vrcholu organizační hierarchie. Vkládá příliš mnoho vajec do jednoho košíku, čímž dochází k „přetížené decizi“ (ti, v jejichž rukou je moc soustředěna, rozhodují o příliš velkém množství rychle se měnících věcí, o kterých mají příliš málo informací). Organizace třetí vlny se oproti tomu snaží delegovat maximum rozhodnutí na periferii, zplnomocnit i řadové zaměstnance k přijímání rozhodnutí právě kvůli jejich lepší informovanosti a také rychlosti, s kterou mohou být tato rozhodnutí provedena.²

4.) Je to vertikální, nebo virtuální?

V období druhé vlny organizace mohutní a rostou a jejich vedení se snaží udržet maximum funkcí. Organizace třetí vlny oproti tomu funkce omezují nebo je přenášejí na subdodavatele, čímž si zachovávají „štíhlost“. Vertikální hierarchická struktura ustupuje a vznikají tzv. „neviditelné organizace“³, které co nejvíce aktivit realizují na základě smluvních vztahů s dodavateli a dalšími vnějšími subjekty.

Heidi Toffler upozorňuje na nesoulad v organizaci v soukromém a veřejném sektoru. Aby mohly společně koexistovat, musí existovat „kongruence“, shoda, které se bohužel stále spíše vzdalujeme, než abychom k ní špli.

5.) Vrací to domovu sílu?

¹ Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 82)

² Tuto teorii se snaží aplikovat do praxe Evropská unie prostřednictvím tzv. principu subsidiarity, podle kterého se má rozhodovat o řešení problémů na nejnižší možné úrovni. Úsilí však nepřináší kýžený výsledek, naopak Toffler označuje EU jako „nadnárodní byrokracii“. (Toffler 2000 in Žakowski 2004, s. 153)

³ Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 95)

Průmyslová revoluce odebrala rodině naprostou většinu jejich tradičních funkcí a tím pádem vůbec důvodů existence. Pracovní aktivitu přesunula z domácí dílny do továrny či byrokraticky řízené kanceláře, vzdělávání do rukou učitelů a školského systému, staré a nemocné lidi zavřela do starobinců, fyzicky i duševně nemocné do nemocnic a léčeben.

V dnešní době se v západní společnosti některé výše zmiňované funkce do rodiny vrací – technický pokrok v podobě internetu, videokonferencí, mobilních telefonů umožňuje bez problémů pracovat nejen z domova, ale i na cestách, za určitých podmínek mohou rodiče své děti sami vychovávat a společnost (resp. stát) podporuje, tedy alespoň se snad snaží podporovat ty, kteří se starají o staré či nemocné.¹

3.6. Klíčová témata

3.6.1 Šok z budoucnosti

Termín „šok² z budoucnosti“ Toffler poprvé použil již v roce 1965 v článku „Budoucnost jako způsob života“ pro časopis Horizon a získal tak smlouvu na svou knihu Šok z budoucnosti, jejímuž psaní se věnoval následujících pět let.

Obsah Šoku z budoucnosti shrnuje sám autor již v úvodu: „Tato kniha pojednává o tom, co se stane lidem, kteří jsou pohlceni změnou. Pojednává o tom, jak se přizpůsobujeme – nebo nepřizpůsobujeme – budoucnosti“³.

Šok z budoucnosti znamená pro Tofflera „nemoc ze změny“⁴, která je výsledkem mimořádně zrychleného tempa změn ve společnosti. Zavádí zde novou metodu studia přítomnosti. Neobrací se do minulosti, ale otáčí „zrcadlo času opačně, protože (...) [je] přesvědčen o tom, že i celistvý obraz budoucnosti nám může přinést mnoho cenných poznatků o přítomnosti.“⁵

Přes postupné důkazy o dosud nevídaných změnách v kapitolách zabývajících se dílčími oblastmi života na mikro- i makrosociální úrovni se dostáváme k popisu masové

¹ Až s novou dobou se objevují občanská hnutí a organizace, která zajišťují podobné druhy služeb nezávisle na státu (Non-Government Organizations – NGOs).

² Šok ve smyslu analogickém např. k šoku kulturnímu.

³ Toffler 1970 (1992, s. 7)

⁴ ibid.

⁵ ibid., s. 8

krize adaptace a na závěr nám Toffler předkládá možné návrhy řešení, konkrétní a praktické rady – novou teorii adaptace, „navíc“ srozumitelnou i laickým čtenářům.

Mezi konkrétními návrhy jmenujme domy „na půl cesty“ (např. mezi vězením a běžným životem na svobodě), situační skupiny, v nichž se dočasně setkávají lidé se stejným problémem, „enklávy minulosti“¹ a budoucnosti a také rozšíření adaptivních schopností člověka.

Tato kniha byla publikována ve více než padesáti zemích včetně České republiky. Alvin Toffler přiznává, že při jejím psaní předpokládal, že se bude týkat jen „technicky rozvinutých velkoměstských společností. K našemu údivu to tak vůbec není. V chudých zemích třetího světa neměla naše kniha o nic menší úspěch než v New Yorku nebo v Los Angeles. Dozvěděli jsme se, že se z ní četly úryvky v rozhlase, který vysílá v amazonské džungli pro indiánské vesnice.“²

Naše společnost prochází superindustriální revolucí a jejími hlavními atributy jsou novost, rozmanitost a pomíjivost, které způsobují šok z budoucnosti.³

Pojem „šok z budoucnosti“ užívá Toffler k označení pocitu dezorientace a stresu, jimž je vystaven člověk zažívající příliš mnoho změn v krátkém čase, jenž „již není vzdáleným nebezpečím, ale skutečnou chorobu, již už teď trpí rostoucí počet lidí. Tento psychický a fyzický stav lze popsat lékařskými a psychiatrickými termíny. Je to nemoc ze změny.“⁴

Pokud se nenaučíme ovládat tempo změny v osobních i celospolečenských záležitostech, hrozí nám masová krize adaptace. Toffler zdůrazňuje právě tempo, rychlost změny oproti jejímu směru.

Jako důkaz akcelerace změn podává mj. následující výpočty: pokud vezmeme jako délku trvání lidského rodu 50 000 let a vydělíme je délkou lidského života, dojdeme k výsledku 800. Osm set generací, z nichž jsme 650 strávili v jeskyních, v posledních sedmdesáti jsme se naučili používat písmo, v posledních šesti je tisknout, v posledních dvou se rozšířilo používání elektrického motoru a absolutní většina předmětů naší dnešní každodenní potřeby byla vyvinuta v současné generaci.

¹ Toffler 1970 (1992, s. 188)

² Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

³ Toffler 1970 (1992, s. 128)

⁴ ibid., s. 7

Tím nejsilnějším motorem změny, jehož palivem jsou vědomosti, je technologie, která se jakoby živí sama sebou a umožňuje tak vznik stále většího množství nových technologií.

Vzdálenosti ztrácí na významu: pohyb za prací, novým bydlením atp. je dnes samozřejmou součástí života. Zkracují se mezilidské i pracovní vztahy, vztahy k místu bydliště, pracoviště, k věcem krátkodobé i dlouhodobé spotřeby, potřeby se individualizují a stávají se často přechodnými; naše společnost je společností na jedno použití.

Toffler definuje tzv. „modulového člověka“¹ (také „na jedno použití“), kam můžeme řadit jak nekvalifikované dělníky, tak odborníky, resp. právě tyto dvě skupiny fluktuujících pracovníků, byť každou z jiného důvodu.

Aby člověk dokázal předcházet šoku z budoucnosti, kdy „zvedající se vlna nových vědomostí nás nutí ke stále užší specializaci a ke stále častějším revizím našich vnitřních představ o realitě“², musí se naučit neustále aktualizovat svůj „model světa“, který si postupně vytváří ve své mysli na základě vzdělání, výchovy, působení masmédií atd. a podle něhož se řídí, musí být schopen se stále rychleji rozhodovat.

Prudké tempo změn má převážně negativní dopad na psychiku jedince, který na ně není připravený a jemuž množství rolí, které musí hrát, může způsobovat stresové stavy, pocity přílišné komplikovanosti a pomíjivosti světa, jež mohou vyústit až v neurózy, psychózy, nebo dokonce smrt.³

Únikovými strategiemi jsou pak „nápadné výbuchy vandalství a bezcílného násilí, politika nihilismu a nostalgie, chorobná apatie miliónů“⁴, vytváření izolovaných komunit, abúzus drog, ale i opětný obrat k náboženství.

Reakcí nemůže být pokus o zastavení změn, ale jiný, řízený druh změny, „musíme se pokusit regulovat úroveň pomíjivosti, novosti a rozmanitosti kolem nás.“⁵

V roce 1970 ještě Tofflerovi hledali řešení i ve vytváření zón „pomalejšího pokroku“ či „rezervací minulosti“. V rozhovoru s Jackem Żakowskim pak své prohlášení aktualizuje – dnes se lidé tyto zóny pokouší budovat sami, tentokrát už ne jako komunity hippies, ale jako „mikrosvěty nostalgie, oázy stesku. Existuje celý velký

¹ Toffler 1970 (1992, s. 54)

² ibid., s. 80

³ ibid., s. 90

⁴ ibid., s. 168

⁵ ibid., s. 182

„nostalgický“ byznys. (...) Jsou také továrny na starožitnosti, nostalgické módy, literatura, hudba. Lidé se jako trosečníci chytají všeho, co má kořeny v minulosti. Hledají tam klid, rovnováhu, minimum trvalosti, bez kterých je život nesnesitelný.“¹

V českých podmínkách jsou dokladem tohoto trendu poměrně intenzivní pokusy o návrat do „starých zlatých (dobrých) časů“, k tradičním – a proto a priori kvalitním – výrobkům (Kofola, Ledňáček). Podle toho se také řídí reklamní agentury při tvorbě svých spotů. V bývalé NDR se dokonce hovoří o „ostalgi“, kterou hromadně vyvolal německý film „Good bye Lenin“ z roku 2003. Produktům bývalého Východního Německa je věnováno virtuální muzeum², samostatný televizní pořad vzpomínající na světlé stránky života pod komunistickým režimem nazvaný „NDR show“, relativně ekologicky orientovaní Němci s láskou opečovávají poslední Trabanty, do módy se ve vlnách vrací „retrostyl“.³

Klidným a bezpečným přístavem v proměnlivém oceánu dnešních změn by měl být soubor „základních hodnot, vědomí, co je pro nás opravdu důležité, co skutečně čekáme od života, od sebe, od jiných.“⁴

3.6.2 Ekonomika

Technicky nejvyspělejší společnosti dneška mají „dvoupodlažní ekonomiky“ – z velké části ještě stojí na masové výrobě a průmyslu druhé vlny, rostoucí zbytek však staví na technologiích a službách vlny třetí. Roste význam lokálních, regionálních a globálních trhů v porovnání s národními.

Toffler nesdílí obavy některých vědců z totální standardizace a masifikace umožněné rozvojem vědy a techniky (resp. dalšího rozvoje masové výroby) a potažmo tak ztráty svobody volby člověka. Nebezpečí superindustrialismu podle něj bezpochyby představuje nadměrnost výběru, která znesnadňuje rozhodování. „Krátce přichází doba, kdy se z výběru stává výběr nadměrný a ze svobody nesvoboda.“⁵ Pryč jsou doby, kdy se Henry Ford mohl dovolit prohlásit: „Každý zákazník může mít jakoukoli barvu auta si bude přát, pokud to bude černá.“

¹ Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

² viz <http://www.ostalgie-museum.de/>

³ Poutavý článek od Lesley Yarranton o tomto tématu vyšel v Sunday Times v roce 2003.

⁴ Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

⁵ Toffler 1970 (1992, s. 139)

Hospodářství třetí vlny využívá inovace, informace a nové metody jejich vytváření k přenesení důrazu z průmyslu na služby (management, marketing, technologie, software, vzdělávání, lékařství, finance), které dokáže plně personalizovat (od oblečení po televizní kanály), přizpůsobit konkrétnímu přání zákazníka, navíc poměrně levně. Stávající mezera mezi producentem a konzumentem se zužuje, masová produkce upadá a větší zisky přináší malovýroba zaměřená na jedince – trh se segmentuje, vznikají tzv. tržní niky, mikrotrhy, reklama se přizpůsobuje jednotlivým skupinám obyvatel. Těžkou práci vykonávají stroje, roboti a čistě manuální práce mizí.

Stejně tak se mění charakter nezaměstnanosti a jejího řešení z kvantitativní na kvalitativní, metody klasické ekonomie přestávají fungovat a nastupují nové formy boje – rekvalifikace, přeškolení, celoživotní vzdělávání.

Přesun zaměstnanců z výrobního sektoru do sektoru terciárního, sektoru služeb začal ve Spojených státech v 60. letech 20. století a dnes v něm pracuje velká většina pracovních sil. Po službách přichází ke slovu poznání. Požadovány budou nové formy intelektových schopností – kreativita, fantazie, podnikavost, ale i odvaha zkoušet nevyzkoušené. „Výrobu a spotřebu bude omezovat jen lidská představitost.“¹

Původní výrobní faktory (půda, práce, kapitál) přenechávají rozvinuté společnosti společnostem druhé vlny a samy se orientují na poznání v tom nejširším slova smyslu, tedy informace, ideje, obrazy, data, symboly, ale i filozofii, kulturu a hodnotový systém, lidský kapitál, které jsou narozdíl od práce, surovin a finančního kapitálu nevyčerpatelné. Toffler vystihuje tento proces jako vznik „technopolí“, tedy socioekonomicky nejvyspělejších regionů. V knize *Válka a antiválka* pak citují R. Petrellu, který je popisuje jako „souostroví *high-tech* (...) uprostřed moře zchudlého lidstva“.² Intelektuální kapitál se nedá změřit, kvantifikovat, ale jeho revolučnost spočívá v jeho nekonečnosti, neomezenosti a v možnosti využívání množstvím lidí ve stejný okamžik.

Významnou roli hraje čas: firmy musí umět v podstatě okamžitě reagovat na změny na trhu, na přání zákazníka. Zboží a především informace jsou dodávány „právě včas“³, čímž téměř mizí nutnost skladových prostor ap. V managementu dokonce

¹ Toffler 1970 (1992, s. 133)

² Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 261)

³ anglicky „just-in-time“ (JIT)

existuje teorie o konkurenci časem^{1, 2}. Úspěšné firmy tedy musí být schopny získávat, generovat, distribuovat a aplikovat poznatky, a to v co nejkratším čase.

Toffler tvrdí, že poroste i nový sektor, tzv. „průmysl zážitků“³. Potřeby se psychologizují a producenti reagují přidáním psychologické složky k výrobku – funkčnost je samozřejmostí, ale z pořízování produktu či služby by se měl stát zážitek. Více se zaměřujeme na uspokojování nemateriálních potřeb.

Zde je nutno připomenout, že hovoříme o vyspělých společnostech dneška, že se tato prohlášení týkají omezeného počtu států, lidí, neboť: „Na skutečnosti, že jedna skupina usiluje o psychické sebeuspokojení a honí se za zbrusu novými a výlučnými požitky, zatímco většina lidstva žije v bídě a hladu, je cosi morálně odpuzujícího.“⁴

Toffler před téměř třiceti lety predikoval návrat zaměstnanců z továren a podniků zpět domů. Zavádí pojem „electronic cottage“, kdy způsob výroby třetí vlny umožní „návrat k „domáckému průmyslu“⁵ na nové, vyšší, elektronické bázi a s novým důrazem na domov jako střed společnosti.“⁶ Nyní se pracovní činnost z patřičně technicky vybaveného domova stává běžnou nejen pro dnes už klasické „domácí práce“ účetních či programátorů.

Nové technologie umožňující kontakt v podstatě s kýmkoli na světě v aktuálním čase prostřednictvím telefonu, e-mailu, videokonferencí atp., sdílení rozsáhlých informačních databází a knihoven na internetu, e-banking, přístup do počítačové sítě mateřského (byť už možná jen virtuálního) podniku, posílání dat jsou samozřejmostí. Toffler dokonce odhaduje i možné dopady tohoto návratu z továren domů na místní komunitu, rodinné vazby, ale i životní prostředí, ekonomiku.

V sérii poměrně dlouhých rozhovorů s levicově zaměřenými redaktory South End Press vydané v knižní podobě pod názvem Prognózy a předpoklady⁷, jejíž obsah je naznačen v podtitulu „Pronikavá konverzace o zaměstnání, identitě, pohlavních rolích, nové politice informační éry a skrytých silách řídicích ekonomiku“, varuje, že existující

¹ Time Based Competition

² Více o této problematice např. na <http://www.referenceforbusiness.com/management/Str-Ti/Time-Based-Competition.html>

³ Toffler 1970 (1992, s. 110)

⁴ ibid., s. 114

⁵ cottage industry

⁶ Toffler 1980, s. 194

⁷ Originální název Previews and Premises se překládá také jako „Předzvěsti a naděje“ nebo „Výhledy a předpoklady“.

sociální instituce jsou nebezpečně nepřípravěny na nadcházející změny a musí být zásadně přetransformovány.

Významným Tofflerovým termínem je „prozument“ (prosumer). Termín pochází ze slov „producent“¹ (producer) a konzument (consumer). Masová produkce je nahrazena masovým přizpůsobováním se zákazníkovi². Pro dosažení nejvyšší kustomizace je nutná přímá spoluúčast klienta, která se už neodehrává jen v ateliérech bytových architektů nebo krejčích, ale ve všech představitelných odvětvích. Jsou to v podstatě všichni lidé, kteří nejsou placeni za práci na pozici rodiče, výchovu svých dětí, dobrovolníků v neziskových organizacích, za práci v domácnosti, kterou jsou schopni vykonat si sami, kutilové apod., kteří takto dodávají do ekonomiky zdarma svou energii a zdroje.

Opravdu razantní rozšíření prosumpce umožnil internet. „Pokládáme ji [prosumpci] za zábavu, ale zároveň utváříme národní důchod, který nezachytí žádné statistiky.“³ Vhodným příkladem jsou internetové obchody, kde si zákazník volí barvu, velikost a další vlastnosti žádaného produktu nebo služby; úspěšnou ukázkou politiky „udělej si sám“ může být nábytkářská firma IKEA.

Na jedné straně je takto ubírána práce prodavačům, pracovníkům cestovních kanceláří, montérům, truhlářům, ale na druhé otevírá neomezený prostor pro rozvoj poradenství a souvisejících služeb.

K prozumentům se vrací i ve své nejnovější knize *Revoluční bohatství*⁴, kde útočí na základní pilíře tradiční ekonomie a ukazuje, jak bude v budoucnosti vypadat rodící se globální „systém bohatství“ a hospodářská sféra vůbec. Zkoumá zde také budoucnost Asie, Evropy, Jižní Ameriky a Spojených států s ohledem na to, jak Amerika bojuje o udržení svého slábnoucího vlivu jako světové supervelmoci a nejrozvinutější ekonomiky a znovu opakuje podstatu revolučnosti „nového“ kapitálu –

¹ V posunutém významu se dnes používá také jako složenina slov „profesionál“ a „konzument“, kdy tento „profesionální spotřebitel“ doporučuje vyzkoušené zboží či služby dalším zákazníkům a dostává za to provizi od výrobce, resp. prodejce (více k tomuto tématu v knize *Síla profesionálních spotřebitelů (Prosumer power)* Billa Quaina z roku 2005).

² V anglicky psané literatuře se používá jednoslovný výraz *customization*, který v češtině sice má ekvivalent „kustomizace“, ale jeho používání se zatím omezuje víceméně na oblast informačních technologií. V rámci této práce si dovoluji pojem *customization* neopisovat a kustomizaci si „vypůjčit“. Dá se však přeložit také jako „zakázkovost“ či „šití na míru“.

³ Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

⁴ *Revolutionary Wealth* z roku 2006

kapitálu intelektuálního, symbolického, která nespočívá pouze v tom, že se jej nelze dotknout, nebo ho změřit, ale v tom, že jej lze snad do nekonečna zvětšovat a současně z něj může čerpat více lidí.

Na závěr této podkapitoly si shrneme hlavní rysy supersymbolické ekonomiky třetí vlny¹:

- 1.) Výrobní faktory – poznání (díky vhodným poznávacím vstupům můžeme redukovat složku práce, ušetřit energii, suroviny, čas, prostor i peníze nutné pro výrobu)
- 2.) Nehmotné hodnoty
- 3.) Demasifikace
- 4.) Práce (roste specializace, mění se kvalifikační požadavky, čímž se snižuje zaměnitelnost profesí)
- 5.) Inovace
- 6.) Měřítko výroby (při miniaturizaci produktů se minimalizuje i rozsah operací)
- 7.) Organizace (aplikuje se re-engineering, maticové organizace, týmové projekty typu „ad hoc“, joint ventures atp.)
- 8.) Systémová integrace (roste komplexita)
- 9.) Infrastruktura (elektronická, informační)
- 10.) Zrychlení (úspory z masové výroby nahradily úspory plynoucí z rychlosti).

3.6.3 Politika a moc

V práci Posun moci s podtitulem Znalosti, bohatství a násilí na konci 21. století² popisuje proces, kdy se tradiční mocenské struktury rozpadají a dříve uznávané autority ztrácejí svou nadvládu. Moc už nepřísluší těm, kteří disponují největší silou a vládli v první vlně či bohatstvím, kteří vládli ve vlně druhé, ale těm, kdo mají znalosti a především „znalosti o znalostech“. Stěžejní pro ovládnutí druhých, pro získání moci přestal být přístup k materiálním zdrojům, ale zásadní je přístup k zdrojům poznání. „Ze samé povahy síly a bohatství vyplývá, že jsou vlastnictvím silného a bohatého. Je vpravdě revolučním rysem poznání, že se ho může chopit právě tak slabý a chudý.

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 70-75)

² Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century z roku 1990

Poznání je tím nejdemokratičtějším zdrojem moci.¹ Toffler zde navrhuje nedělit svět na země chudé a bohaté, ale rychlé a pomalé (v reakcích na změny).

Stejně jako se vyčerpala klasická ekonomie, přestává fungovat i současný politický systém. Běžný občan ztrácí iluze i elementární zájem o politiku a politiky, neboť ti přes proklamované reformy a kroky kupředu spíše přešlapují na místě a eventuální změny k lepšímu, kterými argumentují na svých předvolebních mítincích, obvykle nejsou jejich zásluhou.

Jedním z nejproblematičtějších úseků našeho politického řádu podle Tofflera je systém většinové vlády. Dnešní společnost je tvořena minoritami, které mají rozličné a často velmi specifické zájmy. Budoucí demokracie – bude-li se tak ještě označovat – musí objevit cesty, jak naučit menšiny spolu vyjednávat a hledat kompromisní řešení. Tato diverzita minorit by v důsledku mohla být přínosem právě proto, že dosažení cílů jedné menšiny zdaleka nemusí být ztrátou pro ostatní a že kooperativní soužití by zajistilo potřebnou stabilitu společnosti. Parlamenty ztrácejí své původní poslání.

Velké potíže mohou nastat s tím, jak přimět občany, aby na politice více participovali. Proto Toffler navrhuje tzv. polopřímou demokracii, která již není jako v minulosti omezována nedokonalou či nedostupnou komunikační technologií. Jedná se o systém, kdy spolupůsobí jak volení reprezentanti, tak existuje možnost sebeprezentace.

Klasickým příkladem přímé demokracie je referendum, používané však zpravidla jen při skutečně závažných otázkách s ohledem na jeho finanční náročnost a jisté obavy z nedostatečné informovanosti občanů, tedy z rozhodnutí učiněného na základě nesprávných předpokladů. Obě tyto komplikace s rozvojem komunikačních prostředků a informačních sítí sice nemizí, ale můžeme si dovolit tvrdit, že jsou silně zredukovány.

Znepokojuvat mohou i davové vlastnosti lidu – snazší manipulovatelnost, iracionalita, emocionalita, kterou Toffler navrhuje ošetřit tím, že výsledek referenda by nebyl závazný pro konečnou decizi, ale představoval by jen určitý počet hlasů v parlamentním rozhodování. Tento popsany strach ale podle mého názoru příliš podceňuje voliče.

Toffler oponuje pesimistickým představám o budoucnosti svobody volby a individualitě tvrzením, že „v technologicky pokročilých společnostech dnes existuje

¹ Toffler 1990, s. 19

téměř neotřesitelná shoda. Za demokratický ideál je považován stav, kdy má jedinec maximální možnost volby. Avšak mnoho autorů (...) [vyvolává] temné vize budoucnosti, v nichž lidé připomínají tupá konzumní stvoření obklopená standardizovaným zbožím, vzdělávaná ve standardizovaných školách, krmená produkty standardizované masové kultury a nucená vést standardizovaný způsob života.¹ A ovládaná jakousi všemocnou, odosobněnou vládou.

Restrukturalizace stávajícího rigidního systému musí probíhat pozvolně a měla by vycházet „zdola“, od veřejnosti. Pokud by veřejné instituce podléhaly konkurenci stejně jako firmy v soukromém sektoru, musely by se také mnohem rychleji a pružněji akomodovat. Měly by vzniknout i nové politické strany, které nebudeme moci zařadit k tradiční levici či pravici, ale budeme rozlišovat strany druhé a třetí vlny.

Sám Toffler o své politické orientaci prohlašuje: „Nejsme [s manželkou] pravičáci ani levičáci, jsme futurologové a zajímá nás především to, k čemu svět směřuje, ne to, co nám dává dnes. Pravice nám však začala být bližší vzhledem ke svým vizím občanského státu.“^{2, 3}

Další oblastí, kterou je nutno uzpůsobit nové době, je rozhodování, to platí pro politiku i ekonomiku. Tofflerovi popisují „decizní zácpu“⁴, která by se měla odstranit delegováním rozhodování na nižší jednotky, na lokální úroveň, kde mají většinou maximum informací o dané situaci. Nyní musí nepočtená skupina lidí rozhodovat o v podstatě nezvládnutelném množství záležitostí. Široká demokratická participace umožní rozdělení decizní zátěže.

Nepopírají ale přitom nutnost nadnárodních, globálních rozhodnutí pro řešení globální problematiky, které bohužel dosud není nijak institucionálně zajištěno. Slabé jsou i systémy kontrolující a omezující šíření zbraní. Stávající mezinárodní organizace ztrácí autoritu a tím i smysl. Problém Organizace spojených národů (OSN) spočívá v její stěžejní myšlence, „že národní vlády jsou jediné, které mohou vládnout vojenskou silou“⁵, která je dnes evidentně zastaralá, stejně jako forma organizace Spojených národů. „Pokud se dinosaurus OSN nedokáže transformovat z byrokratické organizace

¹ Toffler 1970 (1992, s. 130)

² Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

³ Známe je jejich přátelství a spolupráce s bývalým republikánským předsedou Sněmovny reprezentantů USA Newtem Gingrichem.

⁴ Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 100)

⁵ ibid., s. 243

druhé vlny na flexibilnější organizaci třetí vlny, ve které budou vedle jednotlivých národů zastoupeni i nestátní aktéři, pak budou vznikat soutěžící centra globální moci – „para-OSN“, která budou složena z těchto různých skupin, jež byly Organizací spojených národů vyloučeny.“¹ Držiteli moci v globálním systému pak mohou být velké nadnárodní společnosti a náboženské, neziskové a nevládní organizace.

Velikost, kvantita, hromadění materiálních prostředků, rozsáhlost území ke správě, to všechno jsou zátěže nesené druhou vlnou, které obří korporace a byrokracie znevýhodňují oproti malým státům, „které jsou méně závislé na vnějších vazbách, mohou mít méně zdrojů, avšak disponují jimi svobodněji“².

Celosvětové konflikty se budou ještě prohlubovat, neboť dnes „se svět posouvá od dvouúrovňového mocenského systému k systému tříúrovňovému, kde jakýmsi dnem jsou zemědělské ekonomiky, uprostřed jsou dýmající ekonomiky a nejvyšší úroveň pyramidy globální moci zaujímají o poznání se opírající ekonomiky třetí vlny.“³

Druhá vlna se ještě nevyčerpala, její zastánci, ať už jsou si toho vědomi, nebo ne, bojují za zachování tradiční, tedy nukleární rodiny, národních států, dnešní formy demokracie. Připouští možná dílčí reformy, ale uznávají jen osvědčené nástroje druhé vlny. Proti nim stojí ti, kteří pochopili, že současné globální, tedy nejen „západní“ problémy (války, devastace životní prostředí, chudoba) budeme muset řešit zcela nově. „Globalizace hospodářství vynucuje globalizaci politického procesu.“⁴

Jako paradox nám může připadat fakt, že roste riziko revolty nejmajetnějších občanů. „Po staletí měly elity obavy z revolucí chudých a bránily se proti nim. Dějiny jak zemědělských, tak průmyslových společností jsou přerušovány krvavými povstáními otroků nebo rolníků a dělníků. Třetí vlna je však provázána pozoruhodným novým vývojem – vzrůstá riziko vzpoury bohatých.“⁵

Pokud se budeme chtít, což je víc než pravděpodobné, revoluci vyhnout, musíme provést zásadní reformy v státní sféře, vůbec v definici a poslání státu samého. Zkostnatělé byrokraty chrání monopol – „monopol ministerstev, policie, armády, systému všeobecného vzdělání. To posiluje napětí mezi stále dynamičtějším privátním

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 244-245)

² ibid., s. 265

³ ibid., s. 96

⁴ Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

⁵ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 231)

sektorem, veřejným životem a monopolním státem.“¹ Demokracie sice přiměla politiky ke konkurenčnímu boji, ale byrokracii chrání stát.

Pro společnost třetí vlny je třeba vytvořit zcela nové principy, což bude podobně obtížné, jako když se v minulosti v těžkých porodních bolestech zrodila demokracie. Tyto mechanismy bude nutné od základu vybudovat, stejně jako se promýšlely a prodiskutovaly první demokratické ústavy a listiny práv a svobod občanů. Současní politici ale „nemají čas“ na takové záležitosti. „Máme mohutný světový terorismus, společenské katastrofy v Africe, těžkou krizi v Asii, velké problémy v Rusku, ale politický život se točí kolem Moniky [Lewinské] a prezidentova poklopce. To je projev jasného šílenství.“² Zásadní je přimět voliče zabývat se nejen vlastními zájmy, ale i zájmy, resp. vůbec přežitím příštích generací, investovat do budoucnosti.

Dnes převládá „okamžitá potřeba a intelektuální bezradnost. Politikové nedokážou pochopit dokonce ani to, že základ celého systému, jímž byla reálně existující většina, se prudce rozpadá. Vždyť demokracie přece nebyla míněna jen jako vláda, řídící se vůlí většiny občanů, ale také jako způsob, jímž chudá většina kontroluje bohatou menšinu. Dnes je v americké nebo západoevropské společnosti bohatá většina a chudí jsou v menšině. Demokracie, čili vláda většiny, tudíž přestává sloužit společenské spravedlnosti a slouží spíš prohlubování společenských nerovností.“³

Nejlépe je to vidět v mezinárodní politice: nejobjemnější kapitál, nadnárodní korporace atp., které se rychleji přizpůsobují změnám, jednoznačně vyhrávají nad státy. A tuto ekonomickou moc nikdo nevolí a ani důkladně, ani spolehlivě nekontroluje.

Nejdemokratičtější zdroj moci – poznání slouží opravdu všem, i těm, kteří lidská práva, ochranu menšin, rovnost příležitostí a další základní stavební kameny demokracie spíše boří, než pomáhají zpevňovat. Toffler ukazuje tuto odvrácenou stranu demokratické mince: „hlavní jaderné problémy budoucnosti nevzniknou v národních státech, avšak budou pocházet od „globálních gladiátorů“⁴, jak jsme je nazvali v naší knize Posun moci. Jsou to teroristické organizace, náboženská hnutí, obchodní společnosti a jiné nestátní síly, z nichž mnohé, jak říká Builder, mohou získat přístup k jaderným zbraním.“⁵

¹ Toffler 1999 (Lidové noviny 21. 1. 1999)

² ibid.

³ ibid.

⁴ více o nich viz Toffler 1990, s. 450-460

⁵ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 215)

Návod na výrobu zbraní, včetně jaderných, chemických a biologických je přístupný prakticky komukoli, kdo po něm zatouží, „ať už je to terorista, maniakální kutil nebo nějaká párijská země.“¹

Západní demokracie byly navíc naivně, ba iracionálně přesvědčeny, že po pádu berlínské zdi se války budou odehrávat nanejvýš v podobě lokálních konfliktů „mezi chudými národy tmavší pleti ve vzdálených zemích.“² Události z 11. září 2001 způsobily první kruté vystřízlivění a stovky lidí zemřely zbytečně. Následovaly teroristické útoky v Madridu a v Londýně a zodpovědné vlády snad konečně začaly s preventivními opatřeními.

V rozhovoru s Edwardem B. Driscollem Jr.³ podává Toffler konkrétní návrhy, jak předcházet terorismu (rozebírají případ Bin Ládina, který se pokouší rozpoutat válku odvolávajíc se na islám, náboženství všech muslimů, jejichž souhlas se takto snaží získat), nebo alespoň zmírňovat jeho nejzávažnější následky. Neměli bychom přistoupit na jeho „hru na džihád“, držet se vlastních pravidel a především být o krok před ním – např. se účastnit, resp. pořádat takové akce, kde by se veřejně, až dramaticky dávala najevo podpora umírněným muslimským zemím jako je Turecko, symbolická, ale vstřícná gesta dokazující, že nebrojíme proti islámu, ale proti terorismu.

Nesmíme ani podléhat dojmu, že útoky se znovu povedou obdobnými způsoby, může přijít „kyber-útok“ na počítačové a komunikační sítě, satelity, otrávení zdrojů pitné vody, narušení dodávek elektrické energie.

Dnes se pohybujeme v nelineárním systému, kdy malé vstupy mohou vést k enormním výsledkům, a tak „velmi malá skupina je schopná otrávit globální ekonomiku“.⁴ Toffler vysvětluje i druhý aktuální paradox: paradox moci – čím větší jsme, čím mocnější v poměru ke všem ostatním, tím víc jsme provázáni se všemi ostatními.⁵ A tedy omezení ve svém konání.

3.6.4 Věda a technika

Nesmírný význam vědy a techniky pro vývoj lidstva i vývin člověka prostupuje celým dílem Alvina Tofflera a stejně tak zprostředkovaně i naší prací. Zasahují do

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 220)

² ibid., s. 222

³ Driscoll Jr. 2001

⁴ ibid.

⁵ ibid.

všech oblastí společenského i individuálního života a my je také v jednotlivých kontextech rozebrali a rozebereme v podkapitolách části „Klíčová témata“. Některé momenty si však zaslouží resumé v podobě tohoto oddílu.

Poznání, jak často Toffler opakuje, je nevyčerpatelné a nelineární¹. Množství informací, které se nám dnes někdy doslova vnucuje, je nepřehledné a stává se čím dál obtížnější oddělit zrna od plev. Musíme se naučit rozpoznávat kvalitu a neupozadřovat ji ve prospěch kvantity. Už „jen“ proto, že ona kvanta informací spolupůsobí výše zmíněný šok z budoucnosti se všemi jeho negativy.

Technologický vývoj bychom se neměli pokoušet zastavit, ale vědomě a plánovaně jej regulovat. Na mnoha místech svého díla Toffler varuje před neuváženým vědecko-technickým vývojem, který bohužel předbíhá vývoj společenský (hodnoty, normy, etika, morálka) a vzdaluje se mu čím dál rychleji. Připomíná i odstrašující příklad Čapkovy Války s mloky.²

Naše bezohlednost a honba za rychlými výnosy vyústila v devastaci životního prostředí. „Ve spěchu, abychom technologii využili k bezprostřednímu ekonomickému zisku, jsme životní prostředí proměnili v soudek střelného prachu ve smyslu sociálním i hmotném.“³ Přes nespočet ekologických katastrof jsme se dostatečně nepoučili (což je bohužel smutné konstatování platné i letos, v roce 2007) a bezstarostně pokračujeme v ničení přírody. Jednotlivé akce Zemi nezachrání, byl by zapotřebí komplexního globálního programu ekologické ochrany.

Doufá v nižší energetickou náročnost nových vynálezů, omezení znečišťování vzduchu, vody, půdy a dokonce i v možnost napravit člověkem způsobenou „ekologickou spoušť“.

Toffler se podivuje, že nás „trpká zkušenost“ dosud nenaučila, „abychom mnohem pečlivěji zkoumali potenciální vedlejší účinky každé nové technologie.“⁴ Zde se nabízí prostor pro připomenutí Mertonových nepředvídaných, resp. nezamýšlených důsledků záměrného sociálního jednání, jež pramení z neznalosti, omylu, tzv.

¹ Připomeňme, že tím myslíme fakt, že „malé vstupy mohou způsobit disproporční následky“ (Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 163))

² Toffler 1970 (1992, s. 97)

³ ibid., s. 206

⁴ ibid., s. 210

kategorické bezprostřednosti zájmu, základních hodnot a souvisí také s fenoménem sebemařících předpovědí.¹

Lidé ovšem ne vždy dostatečně zkoumají vedlejší účinky nových technických postupů, chemických látek, léků, přestože si podle mého názoru často uvědomují možná rizika a mohli by se pokusit získat více informací, vyvarovat se více omylů.

Toffler ještě upozorňuje na „mnohem složitější moment: musíme se ptát na dlouhodobý vliv technické inovace na společenské, kulturní a psychologické prostředí“² a o něco dál doplňuje, že ovlivňuje také na systém hodnot. Stačí si uvědomit, jak nedozírné celospolečenské následky mělo např. rozšíření antikoncepce, nebo používání osobních počítačů a výpočetní techniky vůbec.

Navrhuje založení politických institucí, které by vědeckotechnický vývoj kontrolovaly a zkoumaly možné důsledky aplikace jednotlivých objevů. Při vědomí rychlosti, s jakou jsou vynálezy uváděny do praxe, je to ale nejspíš představa poněkud utopická.

Na závěr této podkapitoly shrneme ty nejdůležitější nebo nejzajímavější předpovědi Tofflerových na poli vědy a techniky, které se naplnily.

V roce 1970 se rozepisují o metodě klonování, vychází z prohlášení tehdejších vědců a zakončují, že klonování není v důsledku „problém vědecký nebo technický, ale etický či politický“³, především v případě klonování lidských bytostí.

Správně odhadují, že „nebudeme implantovat jen proto, abychom zachránili život, ale abychom ho zlepšili“⁴, předjímají pokrok v nanorobotice a nanotechnice, ale i dnes tak běžné věci jako videokazety, mobilní telefony apod. Přestože tyto spousty technických vynálezů pocházejí ze stovek výzkumných ústavů po celém světě a mnohé z nich skončily ve slepé uličce, Toffler obvykle dokázal vybrat ty perspektivní, které se dokázaly uplatnit v reálném světě a ne jen v laboratořích.

V oblasti vzdělávání byl optimističtější, jak si ukážeme v následující podkapitole, ale porovnáme-li jejich predikce s realitou, zjistíme, že tento optimismus nebyl na místě.

¹ Merton 2000, s. 116-131

² Toffler 1970 (1992, s. 210)

³ ibid., s. 101

⁴ ibid., s. 104

3.6.5 Vzdělávání

„Dávno před rokem 2000 bude celá zastaralá struktura zkoušek, studijních oborů a zápočtů v troskách. Každý student bude mít svůj vlastní studijní program. Protože studenti, kteří dnes usilují o destandardizaci vysokého školství, o pohyb k superindustriální společnosti, svou bitvu vyhrají.“¹ Studenti vyhráli možná dílčí roztržky, ale rigidní systém školství, včetně univerzitního vzdělávání zůstává zoufale anachronické, pozadu za vývojem ostatních organizací, setrvávající pod vlivem druhé vlny, kdy masové vzdělání „bylo důmyslným strojem, který sestrojila industriální společnost“.²

Do továren (škol) dodávala suroviny (masy žáků), kde je zpracovávali dělníci (učitelé), kteří velice pozvolna přecházeli z vyučování o minulosti první vlny k učení o přítomnosti. Produkovali tak vycvičenou pracovní sílu, která se naučila vedle dějepisu, zeměpisu a matematiky především disciplíně, poslušnosti a úctě k autoritám.

Třetí vlna potřebuje zcela nový typ pracovníků, a to „lidi schopné kritického úsudku, kteří si umějí nalézt cestu ve zcela novém prostředí a umějí v rychle se měnícím okolí ihned rozpoznat nové vztahy.“³ Bude je chtít připravit na práci v dočasných organizacích, adhokraciích.⁴ Nebude nutné se učit nazpaměť nesmyslným letopočtům, chemickým vzorečkům, podstatné bude naučit se učit, odnaučovat, přeučovat.

Vzhledem k rychlosti změn v superindustriální společnosti se budeme muset učit i mezilidským vztahům, správnému a včasnému rozhodování atp. Cituje Herberta Gerjuoye: „Negramot budoucnosti nebude člověk, který neumí číst, bude to člověk, který se nenaučil, jak se má učit.“⁵ Vzdělávání bude probíhat po celý život jedince.

Výuka bude realizována v mnoha odlišných formách od počítačových programů na doma, interaktivních seminářů prostřednictvím internetu, přes simulované zážitky, v nichž si studenti zažijí různorodé situace „nanečisto“, až po studium v rodině, kdy (vzdělání) rodiče budou fungovat současně jako pedagogové. V oblasti vysokého učení nastiňuje Toffler univerzity, které budou integrální součástí komunity (v praxi to obnáší např. studium přímo v designérském studiu, reklamní agentuře atp.).

¹ Toffler 1970 (1992, s. 134)

² ibid., s. 193

³ ibid., s. 194

⁴ Více k tomuto pojmu v podkapitole „Organizace“.

⁵ Toffler 1970 (1992, s. 199)

V této souvislosti můžeme hovořit o anticipační socializaci, kdy jedinec získává znalosti, dovednosti a schopnosti, které pro něj nejsou aktuálně nezbytné, a učí se rolím, jež bude vykonávat až za určitou dobu. Předběžná socializace připravuje na změny v sociálně-kulturním systému.¹

A jaké reformy Toffler navrhuje? Rozptýlení, decentralizaci, kooperaci a prolínání s komunitou kolem školy, adhokratickou správu, přezkoumání systému pevného rozvrhu hodin, rozdělení do stálých tříd jak ve smyslu skupiny, tak výukové místnosti. Inspirovat se tím, co řekl futurolog Robert Jungk: „V budoucnosti (...) by se měla nejméně 1/3 přednášek a seminářů zabývat současným vědeckým, technickým, uměleckým a filozofickým vývojem a měla by anticipovat krize a jejich možná řešení v budoucnosti.“², namísto dnešního důrazu na výuku o postavách, událostech a místech, jež se odehráli v minulosti.

3.6.6 Média

„Žádná ze sil, které jsou obviňovány ze standardizace vědomí moderního člověka, nebyla tak soustavně a rozhořčeně kritizována jako hromadné sdělovací prostředky.“³ V době, kdy Tofflerovi toto psali, neexistovala kabelová televize, internet, CD-ROM ani takové množství novin, časopisů, filmů jako dnes.

Stejně jako se v superindustriální společnosti demasifikuje trh zboží, tak se segmentarizují až individualizují média. Toffler předpovídá např. zprávy sestavené pro konkrétního jedince, sledování reportáží v reálném čase. Obojí a mnohem víc je nyní realitou – v internetovém prohlížeči si můžeme nastavit okruh pro nás zajímavých aktualit, pozorujeme živá vysílání z bojů, jednání Parlamentu i sportovních utkání.

Média třetí vlny „proměňují nejenom realitu, ale – což je ještě důležitější – i naše vnímání reality (...), začínají vytvářet pocit nereálnosti reálných událostí, (...) vytváří naprosto „fiktivní“ svět, na který přitom vlády, armády a obyvatelstvo zemí reagují, jako kdyby byl reálný.“⁴ Což pochopitelně přináší nezměrná rizika zneužití.

¹ Anticipační (anticipující) socializace může mít i posunutý význam – jedinec se snaží stát se členem referenční skupiny tak, že předem přijme jejich hodnoty, normy, postoje a chová se tak, jako by jejím členem již byl. (Petrusek 1996 in Velký sociologický slovník, s. 1013)

² ibid., s. 204

³ ibid., s. 136

⁴ Toffler 1970 (1992, s. 190)

Ten, kdo by ovládal média, ovlivňoval by veřejné mínění. Současná propojenost politiky a médií je někdy dokonce doslova ztělesněná v jediné osobě – Silvio Berlusconi v Itálii, nebo zůstaneme-li v hranicích České republiky, Vladimír Železný.

Nezbývá než věřit, že veřejnost bude ve skutečnosti skeptičtější, opatrnější a prozíravější, než v představách pesimistických prognostiků předpovídajících stádní masu diváků bez vlastního názoru.

Toffler (v roce 1970) konstatuj, že ve Spojených státech a Evropě přibývá malých kin¹ a dokazují tak právě popsanou segmentarizaci a zaměření se na subkulturu, skupinu diváků. Nedokáží porovnat jeho předpověď s realitou v USA, ale porozhlédneme-li se dnes po stavu českých kin, zjistíme, že se stále budují nová multikina s několika sály, v nichž se v jeden okamžik promítá několik filmů najednou, menší kina zanikají, až na výjimky, které se právě profilují jako určitým způsobem alternativní a zaměřují se na specifické projekce, festivalové snímky atp. Nikde není psáno, že by spolu nemohla dále koexistovat i po úplném přechodu ke třetí vlně.

Význam médií analyzuje Toffler i v knize Válka a antiválka, kde vyjmenovává šest nástrojů mediálních poradců operujících ve válce, resp. zprostředkujících zprávy z nich. Tyto nástroje mají typický charakter druhé vlny – využívají masových médií k rozpoutání masových emocí:

- 1.) obvinění ze zvěrstev
- 2.) zveličování toho, co všechno je ve válce v sázce
- 3.) démonizace a/nebo dehumanizace protivníka
- 4.) polarizace: „Kdo nejde s námi, jde proti nám.“
- 5.) nárok na boží posvěcení
- 6.) „metapropaganda, tedy propaganda, která diskredituje propagandu druhé strany“²

Také z tohoto důvodu doporučuje obranné strategie – např. během válečných konfliktů zabezpečit „objektivní“ zpravodajství (tedy nezainteresované strany) místním obyvatelům.

¹ Toffler 1970 (1992, s. 136)

² Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 183-185)

3.6.7 Organizace

Kritice byrokratické organizace věnoval Toffler mnoho stránek svých knih. Její kořeny prorostly během druhé vlny do školství, průmyslu, státní správy a třetí vlna je bolestně vytrhává, avšak s pozitivními finálními důsledky.

Toffler je autorem termínu „adhokracie“ (adhocracy)¹. Pojem označuje proměnlivou, flexibilní organizaci, schopnou rychle se adaptovat na změny, svým způsobem tedy opak byrokracie. Firmy se zmenšují, úzce specializují, byrokracie nemá šanci na přežití a je vystřídána těmito pružnými formami organizace. Často bývají vybudovány jen dočasně pro realizaci konkrétního projektu a po jeho dokončení se rozpadají. Stejně tak gigantické nadnárodní organizace se dělí a specializují.

Podobnou pružnost očekávají i od svých zaměstnanců. Jistá a bezpečná kariéra úředníka už je passé, od pracovníků třetí vlny se vyžaduje specializace, kvalifikace, flexibilita a umění pracovat s informacemi. Objevují se „multispecialisté“ (lidé, kteří znají jeden obor do hloubky, ale mají přehled i o dalších).²

Rozhodovací zátěž se přesouvá shora na nižší posty ke zdrojům primárních informací. Kreativní a alternativní přístupy jsou vítány, nikoli trestány. Hierarchický kariérní žebříček už nefunguje jako cesta k pomalému, ale jistému postupu, pracovníci jsou naopak připraveni střídat pozice, místa práce a často i profese.

Měli bychom si zvyknout, že „ve světě zrychlujících se změn je a musí být reorganizace stále probíhajícím procesem, a ne traumatizující záležitostí.“³ Opět už existuje – a rozhodně ne pouze na akademické půdě – vědní disciplína, zkoumající popsanou problematiku: management změny.

3.6.8 Rodina a volný čas

Rozpad rodiny je dnes podle Tofflera součástí obecné krize industrialismu a vždy se jím míní rozpad nukleární rodiny druhé vlny, kdy muž měl fungovat jako „chleboďárce“ a žena se měla starat o domácnost a výchovu dětí. S odchodem pracovníků z úřadů a továren se mění i rodinné soužití. Rodina jako taková může a bude existovat, jen v rozdílných podobách.

¹ Zajímavé pro českého čtenáře může být, že anglická verze asi nejužívanějšího textového editoru Word ve Windows slovo „adhocracy“ zná, kdežto česká verze slovo „adhokracie“ opravuje, přestože se v jazyce již používá.

² Toffler 1970 (1992, s. 141)

³ ibid., s. 69

Zajímavý statistický údaj ilustruje fakt, že dnes vlastně v této „typické“ rodině už většina domácností nežije. Už v roce vydání *The Third Wave* (1980) žilo v takové domácnosti (pracující muž, žena v domácnosti a dvě děti) pouhých 7% celkové americké populace.¹

Upozorňuje na zrychlující se cyklus rodinného života, jenž přitom jako jedna z konstant udržuje duševní stabilitu lidí. „Dříve dospíváme, dříve opouštíme domov, dříve vstupujeme do manželství a máme dříve děti.“² V současnosti však platí – nejen v českých podmínkách – že pokud se partneři rozhodnou vstoupit do manželství, pak tento krok realizují naopak v pozdějším věku a stejně tak se zvyšuje i věk prvorodiček.³

V celé západní společnosti roste počet „singles“, s čímž souvisí významné změny v mnoha odvětvích ekonomiky od výroby menších balení potravin, přes výstavbu malých bytů, po speciální turistické zájezdy pro jednotlivce (byť často s příslibem seznámení).

Zvyšuje se také počet lidí žijících v nemanželském nebo bezdětném svazku a dětí sdílejících domácnost s jedním rodičem, také rodin, kde jsou oba rodiče již jednou rozvedeni a do nového domova si oba přivedou děti z předchozích manželství.

Objevují se i zcela nové formy soužití – homosexuální manželství, různé typy skupinových manželství, komuny, kterým Tofflerovi přisuzovali možná neopodstatněnou pozornost – dosud se ve větší míře neuchytily, byť mohou být alternativou k životu v osamělosti a pocitu odcizení, dále skupiny starých lidí sdílejících společné náklady na živobytí, kmenová společenství. A tak jediné, co můžeme prohlásit o rodině třetí vlny je to, že patrně nebude existovat žádný dominantní rodinný typ, ale velké množství rodinných struktur.⁴

Bezpochybný vliv budou na rodinu mít nové technologie reprodukce. Stačí se ohlédnout za vlivem antikoncepce – umožnila plánované rodičovství, „usnadnila“ předmanželský sex apod., související samozřejmě i se sexuální revolucí 60. let.

Toffler se zabývá sociálními důsledky moderních reprodukčních technologií, které budou patrně zahrnovat i kompletní péči o dítě od „zkumavky“ přes inkubátor, bez přímé participace matky. Ptá se: „Co se stane s představou, kterou má žena sama o sobě, ve společnostech, které ji od samého úsvitu lidstva učily, že jejím primárním posláním

¹ Toffler 1980, s. 211

² Toffler 1970 (1992, s. 127)

³ Viz např. Sociologie rodiny Iva Možného z r. 1999.

⁴ Toffler 1980, s. 215

je rozmnožování a výchova rasy?“¹ Realizuje se v nových rolích? Je pracovní kariéra jen jakousi „náhražkou“ nebo rovnocenným způsobem života, kterému se naši potomci nebudou už vůbec divit?

Transformaci podlehnou i ty nejintimnější mezilidské vztahy. Tradiční představy o lásce, kdy se muž a žena do sebe zamilují, vezmou se a budou spolu „dokud je smrt nerozdělí“ pomalu přestávají odolávat novodobým tlakům. Toffler spatřuje budoucnost v dočasných manželstvích², kdy spolu lidé budou žít jen po určitou část svého života a pokud si přestanou navzájem vyhovovat, rozejdou se a najdou si nového partnera na novou životní etapu. Jak lakonicky shrnuje Nelson Foote: „Očekávat od manželství, že v moderních podmínkách vydrží navždy, to znamená očekávat opravdu hodně.“³ a Tofflerovi doplňují „Žádat, aby láska vydržela navždy, znamená žádat ještě více. Pomíjivost a novost se proti ní spojily.“⁴

Toffler si správně uvědomuje neudržitelnost představy rodiny, jak ji známe my v našem časoprostoru – tedy rodiče – muž a žena – a jejich děti (případně prarodiče). Používá proto také obecnější a výstižnější pojem domácnosti.

Anthony Giddens upozorňuje, že z instituce rodiny se stává pouhá skořápka, pojem zůstal zachován, ale obsah se různí, rodina je „skořápkovou institucí“⁵.

Se změnami v pracovním procesu, vzdělávání, bydlení, rodinném soužití jde ruku v ruce samozřejmě i změna ve způsobu trávení volného času. Máme ho víc než naši prarodiče a ještě více než praprarodiče a především máme více možností, jak jej využít, snaží se o to celý průmysl volného času.

Pokud časem nastane situace, že budeme pracovat v placeném zaměstnání kratší část našeho bdělého stavu, pak je pravděpodobná i Tofflerova teze, že se lidé budou odlišovat primárně nikoli povoláním (lékař, učitel), ale způsobem využití volného času (surfař), nebo podle kritéria věku.

¹ Toffler 1970 (1992, s. 119)

² ibid., s. 124

³ ibid.

⁴ ibid.

⁵ Více k tomuto tématu viz Anthony Giddens: Unikající svět z roku 1999.

3.6.9 Společnost

Tofflerovi píší o subkulturách, které budou založené na věku. Jedná se o „ohromující historickou změnu v mechanismu sociální diferenciaci. Stále významnějším zdrojem rozdílů mezi lidmi je čas, prostor na významu pozbývá.“¹

Lidé, ať už jakékoli vlny, chtějí mít pocit sounáležitosti, pocit, že někam patří. „Tou „kouzelnou přísadou“, tím exkluzivním prvkem, tou jedinou věcí, kterou subkultura nabízí (...) je uvolnění z napětí, vyvolaného tlakem nadměrného výběru. Nenabízejí totiž jen jeden produkt nebo myšlenku, ale způsob uspořádání všech produktů a myšlenek, ne jednu jedinou komoditu, ale celý styl, soubor směrnic, které člověku pomáhají omezovat rostoucí komplikovanost výběru do zvládnutelných proporcí.“² Být vědomým členem subkultury usnadňuje mnohé volby.

3.6.10 Válka

V roce 1982 dostali Alvin a Heidi Tofflerovi k nahlédnutí dokument s názvem AirLand Battle³ vypracovaný vedoucími důstojníky americké armády v čele s generálem Donem Morellem. Aniž to tušili, stáli na počátku vzniku této práce, resp. jejich kniha Třetí vlna.

Tento spis zahrnoval návrh radikální restrukturalizace vojenské doktríny Spojených států, která totálně selhala během války ve Vietnamu. Měl být prvním krokem k posílení ochrany Západní Evropy proti možnému útoku Sovětského svazu na nové cestě, která místo původní „aktivní obrany“ směřovala k ofenzivním strategiím.

Nová doktrína úspěšně prošla zkouškou během operace Pouštní bouře, tedy ve válce v Perském zálivu, která probíhala v letech 1990-1991 kvůli osvobození Kuvajtu obsazenému Irákem Saddáma Husajna a v níž byly poprvé použity „chytré“ bomby, satelitní navigace a high-tech, zbraně.

Čtyři roky po konci tohoto konfliktu vychází Válka a antiválka Tofflerových, podrobně rozebírající zmíněnou vojenskou operaci nahlíženou prizmatem třetí vlny. Zabývají se zde problematikou vedení války v informační společnosti i strategiemi předchozích civilizací.

Varují před naivním optimismem, který nastal po konci studené války. S pádem železné opony opadla i jistá ostražitost a převládla euforie z vypuknutí „globálního

¹ Toffler 1970 (1992, s. 143)

² ibid., s. 153

³ Letecká a pozemní bitva, ovšem s důrazem na jejich propojenost a koordinaci jednotlivých složek.

míru“, který by veškeré soupeření omezil na internacionální ekonomickou soutěž. Ale „Stejně jako v minulosti ti, kdo rozpoutávají světové války, nekalkulují předtím, než se vrhnou do války, pouze ekonomické plusy a minusy. Místo toho zvažují své šance, jak udržet, rozšířit nebo znovu získat politickou moc.“¹

Toffler naopak považuje současný svět za nebezpečnější a vyzývá zde k vykročení ze „zóny iluze“, neboť dva hlavní aktéři studené války, Spojené státy a Sovětský svaz jistým způsobem udržovali rovnováhu sil. Nyní klesá vliv mírových organizací typu OSN i mezinárodních dohod o odzbrojování. Po rozpadu SSSR konsolidující napětí opadlo a po světě se rozšířily útoky teroristických skupin, od nichž můžeme očekávat ještě mnohé akty násilí.

Toffler cituje italského sociologa: „„Když válka ve velkém končí,“ napsal Mosca roku 1939 ve své knize *Vládnoucí třída*, „neožije pak v malém v podobě hádek mezi rodinami, třídami a vesnicemi?“² Předpokládá takovéto „krize bezpečnosti“ a události po celém světě mu dávají za pravdu.

V knize najdeme množství čísel a dat, které zdánlivě redukuje válku na statisticky a sociologický zajímavý společenský jev a nevolají po nápravě, spravedlnosti, míru, což Toffler v úvodu vysvětluje: „Někteří čtenáři by mohli nepřítomnost moralizování brát jako nedostatek soucítění s oběťmi války. To ale znamená předpokládat, že zabránit násilí dokážou výkřiky bolesti a projevy hněvu – obojího je ve světě nepochybně víc než dost.“³

Říká se, že generaci, která nikdy nezažila válku, jako je z větší části i ta naše, se zdá druhá světová válka stejně vzdálená jako např. válka třicetiletá. Dětství, dospívání a dospělost v míru nás udržuje ve falešné naději, že válka se nás osobně netýká. Sledujeme záběry z bitev a polních nemocnic v televizních zprávách a o půl hodiny později nadmíru výpravný americký válečný film plný počítačových triků, akčních hrdinů a emotivně vypjatých situací se srovnatelným zájmem a účastí.

Výše popisované klamné přesvědčení o světovém míru po druhé světové válce je předmětem ostré kritiky Alvina Tofflera: „Jen málokterí (...) budou vědět, že od té doby, co v roce 1945 vypukl „mír“, zuřilo, podle toho, jak to budeme počítat – nějakých 150-160 válek a občanských válek.“⁴

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 31)

² ibid., s. 102

³ ibid., s. 21

⁴ ibid., s. 27

Toffler poukazuje na spojitost válečných konfliktů první vlny s půdou, se zemědělstvím, druhé s masovou destrukcí a zbraněmi hromadného ničení a třetí s poznáním, konkrétně s akvizicí, zpracováním, distribucí a ochranou informací. Neznamená to ovšem, že by se dnes nevyužívalo způsobů první a druhé vlny. Toffler to nazývá „duální válkou“, kdy se např. bojuje s tanky a současně se vojáci orientují pomocí nejmodernějšího satelitního navigačního systému.

Naprosté vyhoření americké armády během války ve Vietnamu (1964-1975) si vyžádalo změnu vojenské teorie a principů, byť „Měnit jakoukoli vojenskou doktrínu (...) znamená něco jako pokoušet se zastavit tank tím, že po něm budete házet burizony. Armáda podobně jako jakákoli jiná obří moderní byrokracie odolává inovaci, zvláště když si změna vynucuje rušení některých jednotek a nezbytnost učit se novým dovednostem a být schopen se povznést nad služební rivalitu.“¹

Odpovídající reformu by vyžadovaly i další úřady, které mají na starosti bezpečnost Spojených států – CIA, Agentura pro obranné zpravodajství, Národní bezpečnostní agentura a Národní vyšetřovací úřad – gigantické, byrokratické, centralizované a vysoce tajnůstkářské.

Války třetí vlny se povedou jinými formami, jinými zbraněmi, technologiemi, proti odlišným nepřátelům a na různých frontách.

Jak bude vypadat armáda třetí vlny? Bude přesnější, rychlejší, koordinovanější, zkrátka technologicky vybavenější než kterákoli předchozí. Bude využívat nové vojenské strategie, tzv. „dominance přes celé spektrum“ (full spectrum dominance), tj. „synergie přesně řízených zbraní, okamžitých zpravodajských informací, superiorního přehledu o situaci, účinnějšího velení a kontroly operací, umožněné počítači, informatikou a satelity.“²

Podobně jako hospodářství třetí vlny člení trhy do diferencovanějších a méně objemných částí, tak se diferencují i válečné konflikty a Toffler hovoří o „válkách v nikách“, „hrozbách v nikách“, a „distribuovaných hrozbách“.³

„Dnes pozorujeme šokující diverzitu separatistických válek etnického a náboženského násilí, státních převratů, pohraničních sporů, občanských nepokojů a teroristických útoků, imigrantů, které ženou přes hranice vlny zchudlých, válkou

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 62-63)

² ibid., s. 17

³ ibid., s. 102

zbědovaných migrantů (jakož i záplavu pašeráků s drogami).¹ Pravděpodobně bude přibývat válek proti drogovým kartelům, ale i kvůli „energii, nemocem, znečištění a populačnímu růstu“², tzv. infoteroru a počítačových hackerů.

Toffler v sobě nezapře odvážného futurologa a neváhá odhadnout poměrně konkrétní podobu budoucích armád. Proběhne robotizace, války zítřka se možná budou odehrávat jen mezi roboty – jednak jsou levnější, jednak odolnější vůči chemickým, biologickým a jaderným zbraním než placení profesionálové. „Avšak nejdůležitějším faktorem, který podporuje robotizaci, je zřejmě změna v postoji veřejnosti vůči „přijatelným“ úrovním katastrof.“³ Veřejnost protestuje proti stovkám mrtvých vojáků, primárním cílem je tedy snížit, nebo zcela vyloučit riziko ztráty lidského života.

Stinnou stránkou je ovšem hrozba vítězství superinteligentních robotů nad lidským rodem. Pro potřebné operace budou totiž naprogramováni tak, aby se učili z prožitých situací a získávali tak stále více vědomí sebe sama.

Jinou „novinkou“ je bioinženýring, odvětví, které bude schopné vyrobit rasově (nebo jinak biologicky) specifické zbraně. Další kapitolu tvoří zbraně ekologické (otrava pitné vody atp.) a tzv. kyberválka. Cituje D. Ronfeldta a J. Arquilla: kyberválka zahrnuje „úsilí dozvědět se vše o nepříteli a zároveň mu zabránit, aby se toho dozvěděl mnoho o nás samých.“⁴ Využívat se tedy bude již prvněvlnové špionáže, dále pak zpravodajství, informačních technologií, vojáci budou pečlivě vycvičeni, mj. pomocí počítačových simulačních her.

Uzavírat se budou dočasná spojení, v této souvislosti Toffler předpovídá konec role USA jako „světového četníka“.⁵

S objevováním vesmíru se otevírá také zcela nová oblast kosmických válek.

Horečnatě se zkoumají neletální zbraně. Ty ponechají lidi naživu, ale způsobí jim dočasné zdravotní potíže (zvracení, bolesti hlavy), které jim znemožní pokračovat v násilí. Tyto zbraně s sebou přináší mnohé morální problémy, pokud si dovedeme představit jejich působení v nepravých rukách, např. proti pokojným, ale pro vládnoucí režim nežádoucím demonstrantům.

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 102)

² ibid., s. 105

³ ibid., s. 122

⁴ ibid., s. 155

⁵ ibid., s. 160

„Možná, že nebudeme schopni v budoucnosti válku odstranit. Avšak zdá se, že budeme umět snížit míru prolévání krve ve válce.“¹, píše Toffler. Teroristé ale právě chtějí prolévat krev, v podstatě je to jeden z jejich hlavních prostředků k dosažení cíle.

Akcent na medializaci ve společnosti třetí vlny se objevuje snad v celém díle Alvina Tofflera, také v rámci válečné tematiky jí věnuje značný prostor: „Propaganda a média budou v kognitivní válce 21. století hrát roli politicky tak explozivní, že jim věnujeme jednu z kapitol (...). A proto mediální politika spolu s politikou pro komunikaci a pro vzdělávání budou společně představovat hlavní distribuční komponenty jakékoli komplexní kognitivní strategie.“²

Dosud neobvyklý je i proces zcivilnění války a zbraní. Výrobky vojenského průmyslu se převádí do civilní sféry (a také naopak). Z vojensko-průmyslového komplexu druhé vlny se stává civilně-vojenský komplex vlny třetí.³ Toffler neuznává pochybené „argumenty, že podoba budoucnosti bude v zásadě určována zápolením ekonomickým, a nikoli vojenským.“⁴

Shrnuto podle Tofflera: mít co nejvíc informací a zabránit nepříteli v tomtéž – tak se vyhrávají války třetí vlny.

3.7 Pád socialismu

Pro české čtenáře je zajímavá kapitola v díle Nová civilizace rozebírající zánik Sovětského svazu, jenž nemohl obstát v konkurenci s ekonomikou třetí vlny, ani ubránit svoje pozice politické. Konec tohoto kolosu byl způsoben právě střetem s třetí vlnou přicházející ze Západu, která s sebou přinesla nové technologie a ideje

„Tak jako Gutenbergův vynález knihtisku v polovině 15. století zažehl protestantskou reformaci, tak nástup počítačů a nových komunikačních médií v polovině 20. století rozdrtil možnost Moskvy kontrolovat myšlení v zemích, kterým vládla nebo jež byly jejími vazaly.“⁵

Pád totalitního komunistického režimu byl nevyhnutelný, poněvadž v této podobě ani nemohl reagovat na probíhající změny založené mj. na rychlé a především otevřené výměně informací.

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 148)

² ibid., s. 162

³ ibid., s. 203

⁴ ibid., s. 30

⁵ Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 59)

Komunistickou ekonomiku kritizují za zrušení soukromého vlastnictví, obzvlášť „zbytečné“ v době supersymbolického bohatství, za centrální plánování, které probíhalo bez potřebných informací a základního tržního principu – střetávání nabídky a poptávky. Posledním terčem kritiky se stal důraz na průmyslovou výrobu, tedy výrobu spojenou s odcházející vlnou.

Vyjadřuje se i k marxistické ideologii: „Pro marxisty byl hardware vždycky důležitější než software. Počítačová revoluce nás nyní učí, že pravdou je opak. Pokud je ekonomika vůbec něčím poháněna, pak poznáním. Ekonomika poznání nepohání.“¹

3.8 Toffler vs. Huntington

Ve své práci jsem se rozhodla porovnat koncepce Samuela Huntingtona a Alvina Tofflera jednak proto, že Toffler se od něj výslovně distancuje v knize Válka a antiválka v pojetí civilizace², jednak proto, že oba sledují v podstatě stejné události (válka v Perském zálivu, teroristické útoky, zrychlující se změny současného světa) a procesy (globalizace, posun moci), ale pod značně odlišným zorným úhlem a s ještě odlišnějšími závěry.

Huntington je politolog, Toffler sociolog a futurolog a je proto zřejmé, že Huntington se nevěnuje rozboru změn v institucích jako je rodina, nebo vzdělávání (v úvodu ke své knize Střet civilizací přímo píše: „Tato kniha není společenskovední prací a ani jí být nechce. Pouze se pokouší interpretovat vývoj globální politiky po skončení studené války. Chce poskytnout (...) jisté paradigma pohledu na globální politiku, které by mělo význam pro vědce a bylo užitečné i pro politiky. (...) Je-li civilizační hledisko užitečné pro pochopení globální politiky konce dvacátého a počátku jedenadvacátého století, neznamená to, že by bylo stejně přínosné v polovině dvacátého století nebo že bude relevantní ještě v polovině století dvacátého prvního.“³), Toffler naopak nijak dopodrobna neanalyzuje mezinárodní politické vazby, regionální konflikty a jejich příčiny atp.

Huntington bývá obvykle srovnáván s Francisem Fukuyamou, neboť se vůči sobě navzájem veřejně vymezují, Fukuyama oponuje Huntingtonově pesimistickému „střetu civilizací“ a naopak Huntington jeho časově staršímu a údajně optimističtějšímu „konci dějin“ v podobě celosvětového vítězství liberální demokracie.

¹ Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 68)

² viz kapitola 3.8.2 Pojetí civilizace

³ Huntington 2001, s. 6

Na první pohled by se ke srovnání Huntingtona a Tofflera nabízela i „třetí vlna“, která se objevuje v názvech knih obou autorů¹. Huntingtonova „třetí vlna“ však popisuje přechod přibližně tří desítek zemí v Asii a Jižní Americe z nedemokratických k demokratickým systémům během 70. a 80. let minulého století jako rozsáhlý mezinárodní tlak směrem k demokracii, a to díky hospodářskému rozvoji. Předchozí vlny proběhly v letech 1828-1926 a 1943-1962, každá následovaná zvratem zpět.²

Shodné pojmenování je nejspíš ryze náhodné, ovšem najdou se i tací, kteří v nich hledají – a nacházejí – souvislosti. Vzpomeňme např. Kedzieho, který testuje hypotézu o pozitivní korelaci mezi šířením internetu a demokracií. Všechny jeho statistické postupy ověřily, že propojenost se světem, kterou internet umožňuje, je významným faktorem předznamenávajícím demokracii.³

Shrňme si nyní hlavní teze Huntingtonova Střetu civilizací, následovat bude komparace pojmu civilizace v pracích obou autorů a konečně srovnání dalších jejich myšlenek.

3.8.1 Huntingtonův „střet civilizací“

Samuel Philips Huntington, americký politolog a profesor působí jako ředitel Harvardského institutu pro strategické plánování. Stejně jako Tofflerovi udržoval pracovní styky s Bílým domem, mj. jako poradce pro bezpečnost a plánování při Národní radě bezpečnosti.

Napsal řadu knih o problematice mezinárodní politiky: *Political Order in Changing Societies* z r. 1968, výše zmíněnou *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* z roku 1991 nebo nejnovější práci *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*⁴ z roku 2004.

Založil časopis *Foreign Policy*. V příbuzném periodiku *Foreign Affairs* v roce 1993 vydal článek „Střet civilizací?“, jímž způsobil obrovský rozruch v době, kdy se „jakýkoli konflikt většího rozsahu, tím méně konflikt civilizací zdál být v nedohlednu.“⁵

¹ u Tofflera nám již známá „The Third Wave“, u Huntingtona pak „The Third Wave; Democratization in the Late Twentieth Century“ z roku 1991

² <http://www.scottlondon.com/reviews/huntington.html>

³ Wilson 1998

⁴ česky Kam kráčíš, Ameriko?: krize americké identity v roce 2005

⁵ Žantovský in Huntington 2001, s. i

Chybné interpretace svých tezí se rozhodl napravit napsáním knihy *Střet civilizací*, kde už vynechává otazník nejistoty na konci názvu a argumentuje hlubokými analýzami dnešního světa, podávajíc důkazy v podobě statistik, empirických studií a historických resumé.

Knihy by podle něj měla nabídnout odpovědi na většinu otázek, které vyvolal svým článkem, nabídnout možný scénář budoucího vývoje. Sám ji považuje za dostatečnou reakci na polemiky, které jeho předcházející článek vyvolal, a proto budeme při srovnání jeho pojetí civilizací a společenského vývoje vycházet především z ní.

Knihy rozebírá globální politiku v období po konci studené války, kdy spory nebudou probíhat mezi jednotlivými národními státy, ale mezi celými kulturně a nábožensky odlišnými civilizacemi, konflikt velkých ideologií vystřídá rivalita mezi civilizacemi. Vychází z dlouhodobých kulturních, ekonomických a demografických trendů v jednotlivých částech světa, dokazujíc, že „kulturní, etnická a náboženská identita zakotvená často v tisícileté historii jednotlivých národů a civilizací sehrává přes krátkodobé výkyvy určující úlohu a že vliv importovaných politických, kulturních a spotřebních vzorců je většinou krátkodobý, povrchní a pomíjivý.“¹

Huntington si zde dovoluje i poměrně odvážné tvrzení: „kulturní identita má pro většinu lidí nejvyšší hodnotu.“² Odvážné jednak kvůli obsažené generalizaci, jednak kvůli samotnému pojmu kultury, který je pro svou téměř „všezahrnující“ definici zároveň „nemnohoříkající“, dokonce přímo zdůrazňuje, že „Ve světě po studené válce nehrají nejdůležitější roli ideologické, politické či ekonomické rozdíly mezi národy, nýbrž rozdíly kulturní.“³, které ovšem podle mého názoru lze v reálném životě vzhledem k jejich úzké provázanosti stěží oddělit.

Kulturní identity jsou v nejširším ohledu současně identitami civilizačními, utvářejí ve světě po studené válce vzorce soudržnosti, rozpadu a konfliktu⁴, ale nejsou neměnné.

Zabývá se zde následujícími tématy: „civilizace, otázka univerzální civilizace, vztah mezi mocí a kulturou, změna mocenské rovnováhy mezi civilizacemi, kulturní obrat nezápadních společností k domácím tradicím, politická struktura civilizací,

¹ Žantovský in Huntington 2001, s. ii

² Huntington 2001, s. 12

³ ibid., s. 14

⁴ ibid., s. 12

konflikty vyvolané západním univerzalizmem, militantností islámu a vzestupem Číny, vyvažující a oportunistické reakce na rostoucí čínskou moc, příčiny a dynamika válek na zlomových liniích, budoucnost Západu a světa civilizací. (...) klíčový dopad populačního růstu na nestabilitu a mocenskou rovnováhu¹, rovněž lidskými právy, migrací, šířením zbraní, demokracií.

„Svět po studené válce je světem sedmi nebo osmi hlavních civilizací². Zájmy, nepřátelství a spojenectví mezi státy určuje kulturní příbuzenství a rozdíly. Nejvýznamnější země světa stále častěji pocházejí z různých civilizací. Riziko, že konflikt přeroste ve větší válku hrozí hlavně v případě střetů mezi skupinami a státy s různou civilizační příslušností. (...) Západ, jenž se dlouho těšil dominantnímu postavení, ztrácí svou moc a ta se přesouvá k nezápadním společnostem. Globální politika nabyla multipolárního a multicivilizačního rázu.“³ Místo dvou velmocí z dob studené války zaujmou ústřední státy hlavních civilizací.

Huntington vyjmenovává několik paradigmat, která koexistovala po konci studené války:

1.) Jeden svět: euforie a harmonie (konec studené války znamená v globální politice konec významných konfliktů a dosažení poměrně harmonického uspořádání světa – např. Francis Fukuyama), ale podle Huntingtona to byla jen „iluze harmonie“

2.) Dva světy: my a oni. (Západ a Východ, bohatí a chudí atp.)

3.) Více méně 184 států jako dominantních entit světového dění, ovlivněných převážně hodnotami, kulturou a institucemi

4.) Naprostý chaos – vládne anarchie, autorita vlád se rozpadá, etnické, kmenové a náboženské konflikty zesilují, vznikají mezinárodní zločinecké organizace, roste množství uprchlíků, šíří se zbraně hromadného ničení, rozmáhá se terorismus, etnické čistky.⁴

Tato paradigmata lze, lépe řečeno – měla by se – kombinovat, nebo se nejasnostem, které působí, vyhnout přijetím paradigmatu vlastního: v Huntingtonově případě pohlížet na svět jako na celek tvořený sedmi nebo osmi hlavními civilizacemi.

A uvědomovat si, že žádné paradigma nemůže platit věčně a že platí Kuhnovo pojetí vědeckých revolucí, kdy jsou zastaralá paradigmata nahrazována novými.

¹ Huntington 2001, s. 5

² Viz mapa v Příloze 4.

³ Huntington 2001, s. 16-17

⁴ *ibid.*, s. 19-25

Spolehlivým testem platnosti a užitečnosti pak podle Huntingtona je, do jaké míry z něj odvozené předpovědi budou přesné.

Západní civilizace se pokouší implantovat svou kulturu i do jiných civilizací (tj. v podstatě proces globalizace), které se tomu pochopitelně brání. Na zlomových liniích mezi nimi se objevuje rozsáhlý prostor pro vznik konfliktů. Nejširší propast zeje mezi Západem a islámem a Západem a Čínou.

Snaha západu o univerzalismus vede ke konfliktům s jinými civilizacemi. Důležité však pro tuto civilizaci je uznání vlastní jedinečnosti, nikoli univerzality. „Globální války se lze vyvarovat jen tehdy, přijmou-li představitelé světových mocností multicivilizační charakter globální politiky a budou-li spolupracovat na jeho udržení.“¹

Reakcí na expanzi Západu je několik – modernizace, pozápadnění, resp. odmítání nebo přijetí obojího či žádného:

- 1.) odmítání (Toynbee jej nazývá zélotismem), týká se Japonska, Číny. „Ve dvacátém století cena za izolaci vzrostla, a to hlavně vlivem rozvoje v dopravě a komunikaci, doprovázeného vzájemnou globální závislostí.“² Znamená zcela odmítnout pozápadnění a částečně přijmout modernizaci.
- 2.) Kemalismus (Toynbee: hérodiánství) – přijmout modernizaci i pozápadnění – modernizace nevyhnutelná pro ekonomický prospěch a nemožná bez pozápadnění (příklad Turecka díky Mustafu Kemalovi Atatürkovi)
- 3.) Reformismus
- 4.) Pozápadnění bez technické modernizace (africké země) – největší komplikace³.

Vyjadřuje se ke snahám o změnu civilizační identity na příkladech Mexika, Ruska (západoslavjano-filská dualita) a Turecka (kemalismus), které analyzuje obzvlášť podrobně a pro nás zajímavě s ohledem na dlouhodobé turecké snahy o vstup do Evropské unie.

Oficiálním zdůvodněním prozatímního odmítání jeho úsilí o integraci je nízký hospodářský rozvoj a nedodržování lidských práv, skutečným důvodem podle Huntingtona je však odpor Řecka a fakt, že Turecko je muslimskou zemí a kulturně do Evropy nepatří. „Civilizační paradigma tak poskytuje velice jasnou a přesvědčivou

¹ Huntington 2001, s. 13

² ibid., s. 72

³ ibid., s. 73-75

odpověď na otázku (...) „Kde končí Evropa?“ (...) tam, kde končí západní křesťanství a začíná islám a pravoslaví. Toto je odpověď, kterou chtějí Západoevropané slyšet.“¹

Fakt, že roste míra vzájemné interakce mezi civilizacemi neznámá, že se tak vytváří i společná kultura, „pouze usnadňuje přenos techniky, vynálezů a postupů z jedné společnosti do druhé rychlostí a v míře, které nebyly v tradičním světě možné.“²

Často dochází k nesprávnému zaměňování západní civilizace s tzv. moderní společností, proto Huntington uvádí osm základních znaků západní civilizace (společnosti):

- 1.) antické dědictví (řecká filozofie, racionalismus, římské právo, latina, křesťanství)
- 2.) katolicismus a protestantismus (reformace, protireformace)
- 3.) evropské jazyky (jazyková pluralita)
- 4.) oddělení duchovní a světské kultury
- 5.) vláda zákona
- 6.) společenský pluralismus (množství „autonomních skupin, jež nejsou založeny na pokrevním příbuzenství nebo manželství“)
- 7.) zastupitelské orgány (i na lokální úrovni)
- 8.) individualismus.³

„Všechny civilizace procházejí stejným procesem vzniku, vzestupu a úpadku. Západ se od ostatních civilizací liší nikoli způsobem svého vývoje, nýbrž odlišnými hodnotami a institucemi. Z nich jsou nejvýznamnější: křesťanství, pluralismus, individualismus a vláda zákona. Právě tyto fenomény Západu umožnily objevit modernitu, dosáhnout globální expanze a vyvolat u ostatních společností závist.“⁴

„Západ se snaží, a bude v tom pokračovat i do budoucna, udržet si své výsadní postavení ve světě a hájit své zájmy tím, že je bude definovat jako zájmy „světového společenství“. Tato fráze se stala jistým eufemismem (a nahradila termín „Svobodný svět“), který má zajistit globální legitimitu akcím Spojených států a dalších západních mocností.“⁵

¹ ibid., s. 184

² Huntington 2001, s. 67

³ ibid., s. 68-71

⁴ ibid., s. 380

⁵ ibid., s. 214

Huntington popisuje víceméně jednosměrný tok informací, kulturních zvyků, technologií i bohatství od západní civilizace k ostatním, daný současnou převahou Západu, upozorňuje např. Pehe. Bližší realitě je předpoklad, že dochází k vzájemnému prolínání kultur a civilizací.¹

„Na lokální úrovni dochází k nejnásilnějším střetům mezi islámskými zeměmi a jejich pravoslavnými, hinduistickými, africkými nebo západními sousedy; na globální úrovni probíhá hlavní rozdělení mezi „Západem a zbytkem světa“, kdy k největším konfliktům dochází mezi Západem na jedné straně a muslimskými a asijskými společnostmi na straně druhé. Nebezpečné střety budoucnosti patrně vzejdou ze západní arogance, islámské netolerance a čínské asertivity.“² Konkrétní varovná prognóza se týká třetí světové války, která by mohla nastat kolem roku 2010 v Jihočínském moři.³

Tak rozsáhlý konflikt by jistě určitým způsobem zasáhl i zbývající civilizace. Pokud by se měly proti sobě vzájemně vymezit, pak by dle Huntingtona stála na jedné straně euroamerická civilizace s civilizací latinskoamerickou, ortodoxní a civilizací Hindů proti civilizaci islámské se sinickou.

„Ústředním konfliktem však zůstává patnáct set let trvající střet mezi judeo-křesťanskou a islámskou větví civilizace vzniklé v oblasti Středoziemního moře. Takový střet se jeví tím pravděpodobnější a hrozivější, že nejde o střet mezi vzájemně zcela cizími civilizacemi, ale o střet mezi příbuznými, sdílejícími společné předky a mnohé epizody společné historie a společné kořeny duchovních systémů.“⁴

„Je pravděpodobné, že s civilizacemi, které jsou „vyzývatelem“ Západu, jako je islám a Čína, bude mít Západ vždy napjaté a často otevřeně nepřátelské vztahy. Oproti tomu ve vztazích s Latinskou Amerikou a Afrikou, tedy slabšími civilizacemi, navíc do jisté míry na Západu závislými, se bude objevovat konfliktů mnohem méně, zejména pak ve vztazích s Latinskou Amerikou. Někde mezi těmito dvěma extrémy se budou nacházet vztahy Ruska, Japonska a Indie k Západu, přičemž tyto vztahy budou obsahovat jak prvky spolupráce, tak konfliktu.“⁵

¹ Pehe 1997

² Huntington 2001, s. 213

³ Huntington 1998 in Žakowski 2004, s. 197

⁴ Žantovský in Huntington 2001, s. iv

⁵ Huntington 2001, s. 215

Ti, kdo chtějí vládnout, musí mít přístup k ekonomickým, vojenským, institucionálním, demografickým, politickým, technologickým, společenským, nebo jiným zdrojům.

Oproti uplynulým dekadám, kdy moc jednoznačně držela v rukou západní civilizace, se dnes zvláště ty východoasijské dostávají na jejich úroveň a tempo jejich ekonomického rozvoje, vojenská síla a politický vliv roste. Západu ubylo území (dekolonizace) a klesá i počet obyvatel, „ztotožnění Západu s bohatstvím a zbytků světa s chudobou nepřezíje konec dvacátého století – tato změna probíhá neuvěřitelně rychle.“¹

V 90. letech převládal ve Východní Asii optimismus z ekonomického propojení. „Tento optimismus spočíval na dosti pochybném předpokladu, že obchodní výměna působí nevyhnutelně jako mírová síla. (...) Ekonomická výměna vede lidi ke kontaktům, nevede je však ke shodě.“² Není zárukou míru.

V čem spočívá úspěšnost těchto civilizací? Individua i organizace dávají přednost skupinovým zájmům před zájmy jedince. Vyznávají šetrnost, rodinu, pracovitost, disciplínu, řád, odpovědnost, odříkání. V západní civilizaci naopak vidí touhu po vlastním sebeuspokojení, lenost, individualismus, zločinnost, podřadné vzdělání, neúctu k autoritě a „duchovní zkostratělost“.³ Vybírají si z ní jen to užitečné, co neohroží jejich kulturu.

Předpovídá jejich rozvoj v „bohaté, rozvinuté ekonomiky s výraznou mezinárodní účastí, prosperující buržoazii a dobře zaopatřenou střední třídou“⁴. Patrně i s pluralitnější a demokratičtější, ovšem nikoli nutně prozápadní politikou. V mezinárodním dění budou asijské civilizace asertivnější, „vzestup Číny je potenciálním zdrojem velké civilizační války mezi ústředními státy civilizací.“⁵

Možná má ale pravdu Fukuyama, když argumentuje, že modernizace nevede jen k zesílení demokratických prvků, ale od určitého okamžiku vyžaduje i přijetí západních hodnot, které dostatečně slouží k čistě racionálním ekonomickým rozhodnutím⁶, v opačném případě nastává krize, s jakou se na přelomu tisíciletí potýkali „asijské tygři“.

¹ Huntington 2001, s. 112

² ibid., s. 260

³ ibid., s. 118-119

⁴ ibid., s. 135

⁵ ibid., s. 248

⁶ Żakowski 2004, s. 202

Příčinu spatřuje Huntington v „kapitalismu přítelíčků“ (crony capitalism), kdy pověstná asijská zdvořilost a silná rodinná pouta vedly k neracionálním hospodářským výdajům a „vyvolaly zhroucení asijského hospodářského zázraku“.¹

Nezápadní kultury procházejí vlastní obrodou, často paradoxně díky západnímu importu – demokracii, kdy místní mají možnost volby.² Vedle návratu k domácím kulturním kořenům se vrací i k náboženství, trend 70. let v podobě ekonomické, společenské a kulturní modernizace vedoucí k sekularizaci se obrací zcela opačným směrem: „celosvětové náboženské obrození je reakcí na sekularizaci, morální relativismus a nevázanost. Je opětovným potvrzením hodnot řádu, disciplíny, práce, vzájemné pomoci a lidské solidarity.“³

Huntington to vysvětluje mj. i zhroucením komunistické ideologie. Vzniklé vakuum nasálo obrozenecké náboženské věrouky, které jsou obvykle protisekularistické, protiuniverzalistické a s výjimkou křesťanských směrů i protizápadní, o to snadněji, a to včetně rozličných fundamentalistických skupin. Tato hnutí se staví proti relativismu, sobectví a konzumu, ale přijímají urbanizaci, industrializaci, kapitalismus, vědu, technologii. Obecně řečeno: vítají modernu, ale odmítají westernizaci. „Náboženství pro ně [účastníky náboženského obrození, nejčastěji z řad přistěhovalců do měst a nových členů střední třídy] není, slovy Régise Debraye, „opiem lidstva, nýbrž vitaminem slabých“.“⁴

Největší hrozbu pro západní civilizaci, jak jsme již několikrát naznačili, spatřuje Huntington v islámu. Důvodů vyjmenovává hned několik: islámská civilizace je dnes jediná, v níž neexistuje žádná plnohodnotná demokracie. Oproti ekonomickému růstu Východní Asie stojí dynamický demografický růst v islámských zemích, který by mohl být zdrojem mnoha relativně malých hraničních konfliktů.⁵

V blízké budoucnosti v islámské civilizaci převáží mladší věkové skupiny, pocházející převážně z městského prostředí s přinejmenším středoškolským vzděláním. Kombinace početnosti a společenské mobilizace má tři závažné důsledky:

1.) „mladí lidé bývají protagonisty protestu, nestability, reforem a revoluce“⁶

¹ Huntington 1998 in Žakowski 2004, s. 204

² Huntington 2001, s. 100

³ ibid., s. 105

⁴ ibid., s. 109

⁵ ibid., s. 248

⁶ ibid., s. 130

2.) „propast mezi gramotnou mladší generací a většinou negramotnou starší generací, tudíž dochází k „rozdělení moci a vědění“¹

3.) nedostatek zdrojů zapřičiňuje migraci do západních nebo jiných neislámských zemí.

Tato migrace je v případě muslimů závažnějším problémem v porovnání s příslušníky ostatních civilizací. Přistěhovalci z islámských zemí se obtížně, nebo vůbec neintegrují do stávající komunity. „Ať se podíváme na kteroukoli hranici islámu, všude vidíme, že muslimové mají značné problémy s mírovým soužitím se svými sousedy.“²

Dále konkretizuje: „Hranice islámu jsou hranicemi krvavými a stejný je i jeho vnitřek.“³ a k tomu poznamenává: „Žádné jiné tvrzení z mého článku v časopise Foreign Affairs nevyvolalo více kritických připomínek než to, že „islám má krvavé hranice“. Tento soud jsem vyslovil na základně přehledu mezicivilizačních konfliktů. Jeho platnost jasně dokazuje každá kvantitativní evidence z jakéhokoli nezájatého zdroje.“⁴

Příčiny „krvavosti“ islámu nachází v dějinách, současné demografické expanzi a absence ústředního státu islámské civilizace. Islám je militantní, absolutistické náboženství, náboženství meče, jeho prorok Mohamed byl bojovník, jedním z pilířů islámu je džihád, svatá válka proti nevěřícím. Vedle toho Huntington dodává, že „očistěný islám má v současné éře hrát roli srovnatelnou s protestantskou etikou v dějinách Západu.“⁵

Jak tedy bude vypadat globální politika zítřka? Spojenectví uzavírají státy s podobnou kulturou, nikoli ideologií jako tomu bylo včera, na druhé straně se oddalují těm s kulturami odlišnými.

Mocenské bloky studené války se rozpadly, aby je nahradily kulturně založené civilizace; „hlavním místem konfliktů na světě se stávají hranice mezi civilizacemi.“⁶ Války na těchto liniích procházejí fázemi: intenzifikace, expanze, omezení, přerušení a

¹ Huntington 2001, s. 133

² ibid., s. 311

³ ibid., s. 313

⁴ ibid.

⁵ ibid., s. 109

⁶ ibid., s. 139

zřídka i vyřešení.¹ „Války na zlomových liniích jsou přerušované; konflikty na těchto hranicích jsou neukončitelné.“² Spory uvnitř civilizace by si naopak měli její příslušníci vyřešit sami, sami udržovat bezpečnost a stabilitu prostřednictvím vlastních nástrojů, bez zásahu jiných civilizací, kdy „úsilí o prosazování lidských práv a demokratizaci bývá pak vnímáno jako další projev západního imperialismu“³. Huntington nabádá k podněcování demokracie, ale varuje před jejím vnucováním.

Pro prevenci destruktivních střetů a usnadnění mezinárodní kooperace byla založena řada organizací. Huntington prohlašuje, že „organizace, jejíž členové pocházejí z jedné civilizace, je schopna učinit více a dosáhnout většího úspěchu než organizace multicivilizační.“⁴ Dnes však „Většina nejdůležitějších mezinárodních institucí vznikla krátce po druhé světové válce a jsou utvářeny v závislosti na západních zájmech, hodnotách a zvycích.“⁵, což bude potřeba reformovat.

3.8.2 Pojetí civilizace

„Dějiny jsou dějinami civilizací, vývoj lidstva si ani není možné představit jinak.“⁶, píše Huntington, Toffler pak s jistotou hovoří o civilizacích první, druhé a třetí vlny. Pojem civilizace je ale natolik široký a mnohovýznamový, že považuji za nutné jej podrobněji rozebrat v této podkapitole.

Krejčí uvádí tři hlavní významy pojmu civilizace⁷ ve společenských vědách:

- 1.) „je to dosud nejvyšší stadium společenského vývoje, zpravidla charakterizované dělbou práce, existencí organizované územní komunity (...) a znalostí písma nebo podobných dorozumívacích znaků (...)
- 2.) jednotlivé globální společnosti charakterizované společnou kulturou a způsobem života, (...) jádrem tohoto pojetí civilizace je určitý světový názor, většinou náboženský, někdy také, zejména v moderní době, politicko-filozofický (...), společné symboly (...)

¹ Huntington 2001, s. 323

² ibid., s. 355

³ Huntington 1998 in Žakowski 2004, s. 209

⁴ Huntington 2001, s. 146

⁵ ibid., s. 387

⁶ Huntington 2001, s. 31

⁷ Civilizacemi se dále zabývali např. F. Braudel, E. Durkheim, A. Ferguson, A.L. Kroeber, L. H. Morgan, C. Quigley, P. Sorokin, O. Spengler, A. Toynbee, I. Wallerstein, A. Weber, M. Weber ad. (Huntington 2001, s. 31 a Krejčí 1996 in VSS, s. 149)

3.) (...) v německé intelektuální tradici zdomácnělo rozlišení mezi kulturou ve smyslu duchovních a uměleckých hodnot a civilizace ve smyslu materiálně technické úrovně.¹

Caroll Quigley periodizuje vývoj, vznik a zánik historických civilizací do sedmi fází: stadium míšení, těhotenství, expanze, dobou konfliktů, stadiem univerzální říše, úpadku a invaze.²

Huntington definuje civilizaci jako „nejširší kulturní uskupení lidí a nejširší rovinu kulturní identity, kterou lidé mají, tedy mimo té, kterou se odlišují od jiných živočišných druhů“³.

Jeho civilizace je definovaná především kulturně s důrazem na náboženské, právní a kulturní tradice. „Lze říci, že do značné míry jsou hlavní světové civilizace totožné s největšími světovými náboženstvími.“⁴ A podle nich je také nazývá, případně si vypomůže geograficko-politickými pojmy.

Označil sedm hlavních civilizací: západní, latinskoamerická, islámskou (muslimská), hinduistická (indická), čínská (sinická, konfuciánská), japonská, pravoslavná (ortodoxní, pravoslavně slovanská, ruská) a osmou civilizací může být civilizace africká (subsaharská)⁵ s tím, že hranice mezi nimi budou místy konfliktů, především mezi Západem a zbytkem světa. Realitu současného světa ještě doplňuje civilizace buddhistická, kterou Huntington víceméně opomíjí.⁶

Pocházíme, stejně jako Huntington, z civilizace západní, která zaujímá v jeho díle nejvíce prostoru. Shrňme si tedy, jak západní civilizaci Huntington vidí.

Kořeny samostatné civilizace západního křesťanstva nalezneme v osmém a devátém století, kdy se jeví oproti ostatním (Čína, islám, Byzanc) jako poměrně zaostalá. O pár století později však dochází k renesanci evropské kultury,

¹ Krejčí 1996 in VSS, s. 149

² Quigley in Huntington 2001, s. 36

³ Huntington 2001, s. 52

⁴ ibid., s. 34

⁵ České ekvivalenty se liší podle překladu, uvádím tedy i originálního znění: „Western, Orthodox, Latin America, Muslim, Hindu, Sinic, Japan, Buddhist, Sub-Saharan Africa“ (viz Huntington, S. P.: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. London, Simon and Schuster 1998). V této práci používám názvy podle českého vydání Sřetv civilizací z r. 2001 a v závorce pak další užívané překlady.

⁶ Huntington odbočí i do hlubší historie a zabývá se již zaniklými civilizacemi, to však není pro naši práci podstatné.

společenskému pluralismu, rozvíjí se obchod a technologie. Začíná nová epocha světové politiky, do které – rozhodně ne náhodou – Toffler klade i zrod druhé vlny.

„Západ dobyl [do začátku 20. století] svět nikoliv nadřazeností svých idejí, hodnot nebo náboženství (...), ale především větší schopností používat organizované násilí. Na Západě se na tuto skutečnost často zapomíná, jinde nikoli.“¹ Jeho převaha pochopitelně nemohla trvat věčně. „[Ve 20. století] „západní expanze“ již skončila a naopak začala „revolta proti Západu“.“²

Huntington vypočítává ideologie, které dal Západ světu 20. století: „liberalismus, socialismus, anarchismus, korporatismus, marxismus, komunismus, sociální demokracie, konservatismus, nacionalismus, fašismus a křesťanská demokracie. (...) Žádná jiná civilizace nikdy politickou ideologii nevytvořila.“³ Na druhé straně zas na Západě nikdy nevzniklo významné náboženství.

Obecně lze Huntingtonův civilizační přístup vyložit v následujících bodech:

- „integrační síly ve světě reálně existují a jsou právě výsledkem protichůdných sil kulturního prosazování a civilizačního vědomí
- svět je v jistém smyslu rozdělen na dva, ale základní rozdíl je mezi dominantní civilizací Západu a všemi ostatními, které však mají jen velmi málo společného (...)
- národní státy jsou a budou nejdůležitějšími činiteli světového dění, ale jejich zájmy, spojení a konflikty čím dál více určují kulturní a civilizační faktory
- svět je vskutku anarchií, plný kmenových a nacionálních konfliktů, avšak největší nebezpečí pro stabilitu představují konflikty mezi státy nebo skupinami z různých civilizací.“⁴

Hlavní úlohu přisuzuje národním státům usilujícím o moc a bohatství dnes jako v minulosti, ale zdůrazňuje jejich kulturní orientace, jejich příbuznosti i rozdíly. Nesoupeří mezi sebou velmoci, ale civilizace.

Huntington se zabývá také „univerzální civilizací“, možností její existence vůbec. Pojem implikuje kulturní, hodnotové, institucionální sjednocení lidstva, ale může mít několik významů a množství konotací:

1.) opravdu „univerzální civilizace“ – téměř ve všech společnostech sdílejí lidé určité základní hodnoty (např. vražda je zlo) a instituce (rodina)

¹ Huntington 2001, s. 45

² ibid., s. 47

³ ibid., s. 48

⁴ ibid., s. 26

2.) univerzální civilizace jako civilizace v jednotném čísle, tedy civilizace v kontrastu k primitivním a barbarským společnostem

3.) „univerzální civilizace“ jako označení názorového proudu povětšinou v západní civilizaci (tzv. „davoská kultura“, tedy kultura elity)

4.) univerzální civilizace, která šíří západní vzory spotřeby a populární kulturu po celém světě (móda, hamburgery, technologické postupy...)

5.) univerzální civilizace jako výsledek revolučních procesů modernizace (industrializace, urbanizace, zvyšující se míra gramotnosti, vzdělanosti, bohatství, společenské mobility, složitější a diferencovanější struktury zaměstnání)¹, srovnatelných nejspíš „jen s přechodem od primitivních společností k civilizovaným“², což nám jistě připomene tři Tofflerovy vlny.

Toffler se ale vůči Huntingtonově pojetí vyhrazuje: „Jsme rovněž přesvědčeni, že v budoucnosti dojde ke střetu civilizací. (...) Před námi je (...) „superkonflikt“, do kterého se jeho střet civilizací dá zahrnout. Můžeme si ho představit jako střetnutí „supercivilizací“.³ Tři Tofflerovy existující supercivilizace nemají jednotné území, nevyznačují se náboženskou ani etnickou homogenitou, prolínají se a naráží na sebe v rámci politických i geografických společenských uskupení, v rámci jednoho kontinentu, státu, třeba i v rámci jedné organizace.

Dodává, že „i dnešní civilizace třetí vlny má již svou verzi západní, japonskou a konfuciánskou“⁴. Jedině tento pojem civilizace podle něj zahrnuje tolik odlišné aspekty jako je věda a technika, náboženství, morálka, rodina či politika; a jeho zavedení nám umožní zkoumat změny ve všech dimenzích společnosti.

Shodují se na celosvětovém významu kolosálního přerodu, jenž byl započat v době evropské renesance a vyústil v rozdělení světa na dvě části. Toffler je označuje jako „dominantní a dominující civilizaci druhé vlny“ a „desítky nepřátelských, nicméně podřízených kolonií první vlny“⁵, Huntington pak Západ a ostatní svět.

Oba zaznamenávají mnohé odlišnosti v rozložení moci a bohatství v dnešní globální společnosti oproti té včerejší. Toffler upozorňuje, že se „Urychleně (...) blížíme ke zcela odlišné struktuře moci, která vytvoří svět rozdělený nikoli do dvou

¹ Huntington 2001, s. 66

² ibid.

³ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 275)

⁴ ibid., s. 276

⁵ ibid., s. 35-36

částí, ale ostře diferencovaný na tři kontrastní a soupeřící civilizace – první bude stále ještě symbolizována motykou, druhá běžícím pásem a třetí počítačem.“^{1, 2}, kdy „bude sektor první vlny dodávat zemědělské a nerostné zdroje, sektor druhé vlny poskytne levnou pracovní sílu a pásovou výrobu a konečně rychle se rozvíjející sektor třetí vlny bude zakládat svou dominanci na nových způsobech, jimiž bude vytvářet a využívat poznání“³.

Huntington naproti tomu prostřednictvím svojí civilizační teorie akcentuje demografický růst v islámské civilizaci a hospodářský v Jihovýchodní Asii a přesun moci chápe jako přesun z rukou Západu směrem na Východ.

Toffler oponuje, že „ten největší přesun moci, jaký dnes nastává na naší planetě, není mezi Východem a Západem, ani mezi Severem a Jihem a ani mezi různými náboženskými nebo etnickými skupinám. Ta nejhlubší ekonomická a strategická změna je nastupující rozdělení světa do tří oddělených, vzájemně odlišných a potenciálně se střetávajících civilizací [první, druhé a třetí vlny].“⁴

3.8.3 Rozdílný pohled na současnost i vize budoucnosti

Odlišné vidění světa námi vybraných myslitelů je patrné nejen v pojetí civilizace. Postupně se zastavíme nad nejdůležitějšími tématickými okruhy, v nichž se oba autoři různí, nebo naopak shodují a vzpomeneme ve zkratce i některé další sociální badatele.

Huntingtona a Tofflera řadíme do společenských věd. Huntington má nejbliže k politologii, Toffler k futurologii, nutně se tedy okruhy jejich zájmů musí prolínat. Každý, kdo zkoumá podstatu naší společnosti a jejího fungování, se dříve nebo později setká s tématy jako je náboženství, kultura, ideologie, státní zřízení, válka, moc a bude se k nim vyjadřovat, stejně tak se stalo Tofflerovi a Huntingtonovi.

Oba zkoumají tutéž realitu, ale z pozic značně odlišných, v hranicích vlastního paradigmatu. Shodují se na nutnosti připravit se na nadcházející krizi, ale její příčiny a tedy i možnosti, jak jí zabránit, vidí každý jinde.

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 36)

² Hledání symbolů pro jednotlivé vývojové etapy společnosti by mohlo být samostatným tématem vědecké práce, pro ilustraci uvedme např. „pluh, meč a knihu“ Ernesta Gellnera.

³ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 36-37)

⁴ ibid., s. 33

Huntington vidí sociální vývoj podobně jako Toffler: „tradiční společnosti byly založené na zemědělství; základem moderní společnosti je průmysl, který se podle všeho vyvíjel od řemeslné výroby přes klasický těžký průmysl až k průmyslu postavenému na vědění.“¹ Neodlišuje ale tento „průmysl postavený na vědění“ od průmyslu klasického, nerozeznává nástup Tofflerovy třetí vlny.

Při řešení krize zůstává Huntington více „při zemi“, nástroje hledá mezi osvědčenými postupy, možná bychom mohli konstatovat, že zůstává uvězněn v konzervativním myšlení druhé vlny, na druhou stranu se více věnuje „globálu“. Toffler se s ohledem na pro něj největší důležitost třetí vlny soustředí na vyspělé státy.

Jistý „amerikanocentrismus“ můžeme vytknout oběma, byť jej u nich najdeme jen v minimální míře, která je asi neodstranitelnou součástí subjektivity každého badatele. Na mnoha místech svou zemi, resp. její politické zástupce i její obyvatele otevřeně kritizují.

Velkým společným tématem je studená válka² v letech 1947-1991 mezi USA se spojenci sdruženými v NATO a SSSR se spojenci z Varšavské smlouvy, kdy tyto mocnosti více či méně skrytě podporovaly, nebo se naopak stavěly proti válkám, jejichž výsledek byl důležitý pro jejich další politiku. Výpomoc zahrnovala prodej zbraní, ekonomické výhody, ale i ideologickou podporu spojencům, satelitům, ale i těm, kteří se v příštím konfliktu mohli stát nepřítelem. „Avšak ještě důležitější je to, že zároveň fungovaly jako stabilizující superpolicej – potlačovaly konflikty mezi státy na nich závislémi, vystupovaly jako zprostředkovatelé nebo zmírňovatelé lokálních střetů a kvůli nebezpečí neomezené jaderné eskalace udržovaly příslušníky svých táborů ve vzájemné shodě.“³ Vymizení rovnovážného efektu studené války vnímá Toffler jako možný zdroj nebezpečných střetů.

Po konci studené války následovala téměř celosvětová euforie z toužebně očekávaného míru, který již nic nepřekazí a do něhož se zrodila i Česká republika. Závažnějšího omylu se nešlo dopustit. Toffler i Huntington šli proti proudu, i když každý svou vlastní cestou, a varovali před novými nebezpečími, především před terorismem.

¹ Huntington 2001, s. 67

²Huntington uvádí pro zajímavost původ tohoto pojmenování: Ve 13. století ve Španělsku se spojením „la guerra fría“ označovalo „obtížné soužití“ s muslimy v oblasti Středozemního moře. (Huntington 2001, s. 246)

³ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 28)

Hned v úvodu knihy *Válka a antiválka* cituje Toffler Trockého: „Nemusíte mít zájem o válku, ale válka má zájem o vás.“¹ Jak pravdivé je jeho prohlášení dokazují už zmiňované teroristické útoky.

„Terorismus je historicky zbraní slabých, tj. těch, kteří nedisponují konvenční vojenskou silou. A právě jaderné zbraně byly od konce druhé světové války prostředkem, jímž ti slabí kompenzovali nedostatek konvenčních zbraní. V minulosti byli teroristé schopní pouze omezeného násilí (...). Nicméně jednoho dne bude hrstka teroristů schopna vyvinout obrovskou míru násilí a způsobit hromadnou zkázu.“² Toto varování bývá interpretováno jako předpověď událostí 11. září 2001.

Probíhající změny ve světě po studené válce jsou podle Tofflera způsobeny střetáváním druhé, průmyslové vlny s nastupující vlnou třetí. Zásadní konflikt, kterému musíme čelit, není střet mezi islámem a Západem, jak tvrdí Huntington, ani neuznává, že by Spojené státy byly ve stadiu úpadku, jak píše Paul Kennedy v díle *Vzestup a pád velmocí*. Nejsme ani u „konce dějin“, jak neochvějně opakuje Francis Fukuyama.

Podle Huntingtona se mocenské bloky studené války rozpadly, aby je nahradily kulturně založené civilizace a „hlavním místem konfliktů na světě se [pak] stávají hranice mezi civilizacemi.“³

Hlavní úlohu Huntington přisuzuje národním státům stále usilujícím o moc a bohatství, ale zdůrazňuje jejich kulturní orientace, příbuznosti i rozdíly. Oproti tomu Toffler spíše předpokládá konec národních států, jak je známe dnes, a problematizuje tak i smysl současných mezinárodních organizací.

Větší váhu než OSN, EU nebo NATO mohou mít mezinárodní, či spíše nadnárodní korporace, které třímají moc ekonomickou. Huntington volá po organizacích, které by spojovaly státy stejného kulturního (a potažmo náboženského) základu. Kritizuje, že „Změny v Jižní Koreji a Latinské Americe jsou odrazem neschopnosti buddhismu a zkostnatělého katolictví uspokojit psychologické, citové a společenské potřeby lidí sužovaných traumaty, jež s sebou přináší modernizace.“⁴ Tento popis nám jistě vyvolá Tofflerův šok z budoucnosti i přesto, že jeho příčinou je střet druhé a třetí vlny. Všeobecně můžeme podotknout, že Toffler nepřisuzuje náboženství tak významnou úlohu jako Huntington.

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 6)

² Huntington 2001, s. 219

³ *ibid.*, s. 139

⁴ *ibid.*, s. 107

Stěžejní rozdíl spatřuji v jejich odhadu míst budoucích střetů. Je možné, že se příští konflikty odehrají tam, kde oba předpokládali, v konkrétní geografické oblasti, kauzalita je však zcela jiná.

Huntington totiž tvrdí, že „V novém světě nebude k nezávažnějším, největším a nejnebezpečnějším konfliktům docházet mezi společenskými třídami, mezi chudými a bohatými či jinak ekonomicky definovanými skupinami, ale mezi národy náležejícími k různým kulturním entitám.“¹

Toffler však míní, že „Diferencující se potřeby ekonomik první, druhé a třetí vlny se promítají do radikálně odlišných koncepcí „národního zájmu“ (...), jež by mohly v blízkých se letech vést k ostrým tenzím mezi jednotlivými zeměmi.“² a že „vstupujeme do údobí etnických a kmenových střetů, hnutí usilujících o osamostatnění, občanských válek a povstání – což jsou krvavé porodní bolesti zítřka.“³ A opět – Huntington by tyto střety interpretoval jako snahu participujících etnik o splnutí s vlastní civilizací.

„Téměř všechny země jsou heterogenní v tom smyslu, že zahrnují dvě nebo i více etnických, rasových a náboženských skupin. Mnoho zemí je rozděleno takovým způsobem, že konflikty a rozdíly mezi těmito skupinami hrají významnou roli v politice státu.“⁴ říká Huntington. Tofflerova heterogenita se zakládá na přítomnosti civilizací jedné, druhé a třetí vlny na území jednoho státního celku.

A jak vidí budoucnost?

Huntington dokládá svou teorii o konci nadvlády Západu: „společnosti, v nichž vládne domněnka, že dějiny dospěly ke svému konci“⁵, jsou obvykle společnosti nacházející se na hranici úpadku.“⁶

Na pozici dominující civilizace Západu dopomohlo to, že od roku 1500 ovlivnila všechny od té doby existující civilizace. Jako první zde rovněž začal proces modernizace a industrializace a šířil se odsud do celého světa. Dnešní úpadek není

¹ Huntington 2001, s. 15

² Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 268)

³ ibid., s. 151

⁴ Huntington 2001, s. 155

⁵ Jistě se nám vybaví konec dějin F. Fukuyamy, za zmínku stojí, že i Toffler reaguje na Fukuyamovu teorii, např. jednu část knihy *Válka a antiválka* nazývá „Konec rovnováhy (nikoli dějin)“ (Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 268))

⁶ Huntington 2001, s. 367

podle Huntingtona způsoben ekonomickými a demografickými potížemi, ale „morálním úpadkem, kulturní sebevraždou a politickou nejednotností Západu. Mezi často zdůrazňované projevy morálního úpadku patří:

- 1.) nárůst asociálního chování, jako je zločinnost, užívání drog a násilí obecně;
- 2.) úpadek rodiny, včetně zvyšujícího se počtu rozvodů, nemanželských dětí, těhotenství mladistvých a neúplných rodin;
- 3.) přinejmenším ve Spojených státech úpadek „sociálního kapitálu“, tj. členství v dobrovolných sdruženích, a úpadek mezilidské důvěry spojené s takovýmto členstvím;
- 4.) stále nižší oddanost vědění a intelektuálním aktivitám, což se ve Spojených státech projevuje klesající úrovní dosaženého vzdělání.“¹

Podle Tofflera jsou tyto jevy důsledkem střetávání druhé a třetí vlny, resp. šoku z budoucnosti, s kterým se lidé nevyrovnali.

V čem se však shodují je apel k vytváření (optimální) budoucnosti a navrhování konkrétních a praktických řešení, které vyčnívají z proudu kritických, leč nekonstruktivních až prázdných slov některých vědců či publicistů, kteří se vzdávají na volání po změně, ale neposkytnou ani nástin řešení.

Toffler doporučuje připravit se na rostoucí rychlost změn na individuální, společenské i globální úrovni, Huntington radí Západu přehodnotit zahraniční politiku, která by měla přestat s pokusy vnucovat ostatním svou kulturu, sice jedinečnou a originální, ne však univerzální, budovat vlastní kulturní jednotu, spolupracovat s Ruskem, Indií, Japonskem, Latinskou Amerikou a nedovolit expandovat čínské a islámské civilizaci.

„[Lidé] ve všech civilizacích by měli hledat a rozšiřovat právě ty hodnoty, instituce a zvyky, které mají společné s národy ostatních civilizací.“² Civilizace mohou žít vedle sebe, říká Huntington, pokud se dokáží vyhnout pokušení univerzalizmu a nebudou si násilně vnucovat svoje hodnoty a způsob života.“³

Zásadně se neshodnou na významu informačních technologií. Zatímco pro Tofflera jsou alfou a omegou přicházející doby, které totálně mění nejen techno- , ale i

¹ Huntington 2001, s. 371

² ibid., s. 391

³ Žantovský in Huntington 2001, s. iii

sociosféru, Huntington je značně skeptický, dokonce se domnívá, že jsou „hlavním zdrojem zášti a nepřátelství obyvatel nezápadních států vůči Západu.“¹

Dodává, že neexistují žádné, nebo pouze sporné důkazy, na nichž bychom mohli založit tvrzení o sbližování postojů či hodnot mezi civilizacemi na základě globálních sdělovacích prostředků (nebo hollywoodské produkce). Lidé interpretují to, co vidí v médiích optikou vlastní kultury.

Tofflerovu názoru na média jsme se již věnovali výše. A v jedné oblasti panuje s Huntingtonem shoda – varují před zneužíváním médií. Toffler např. popisuje šest nástrojů válečné propagandy². Podobně formuluje svůj postoj Huntington: „Se stupňováním války na zlomové linii začínají obě strany svého protivníka demonizovat, často jej zobrazují jako cosi nelidského, co je tudíž možné legitimně zabít.“³

Porovnáme-li styl obou autorů, jejichž díla se řadí mezi „bestsellery“, pak Toffler je bezpochyby čtivější jednak kvůli pestrosti výrazů, přívlastků, přirovnání, jednak se nebojí použít vtipnou nadsázku na místech, kde se nabízí a fakta doplňuje o osobní zážitky a velmi konkrétní příklady, je poměrně snadno pochopitelný. Huntington je zas dokonalým předkladatelem faktů, jeho vyjadřování je více strohé, ale také srozumitelné a jasné. Domnívám se, že pokud by Toffler měl Huntingtona zařadit do své vlnové teorie, pak by to bylo mezi typické badatele druhé vlny.

Oba se mohou pyšnit znamenitým všeobecným přehledem a zároveň jakousi – možná nutnou – skromností, neboť oba často opakují, že se jedná o jejich osobní názor, domněnku, ze nemusí nutně nastat všechno, co předpověděli, přesto bývají tyto predikce jejich kritiky vytrhávány z kontextu a kritizovány.

Zatímco Toffler Huntingtona přímo zmiňuje, Huntington Tofflera ne, přestože nejpopulárnější Tofflerova trilogie je staršího data než článek „Střet civilizací?“.

Jestliže jsme Tofflera i Huntingtona označili jako tvůrce bestsellerů, měli bychom se „do třetice“ pozastavit i u díla již zmiňovaného Francise Fukuyamy. Je autorem (mj.) práce Konec dějin a poslední člověk, jejíž hlavní tezí je, že optimálním politickým uspořádáním je liberální demokracie a nejlepším ekonomickým řešením je globálně se integrující kapitalismus, jiné alternativy (s Fukuyamou polemizují zastánci neobolševismu, fašismu, islámského fundamentalismu⁴) musí pokaždé vyjít z boje

¹Wilson 1998

² viz s. 44 této práce

³ Huntington 2001, s. 330

⁴ Fukuyama 1997 in Žakowski 2004, s. 94

s demokracií poraženy, i když stále budou usilovat o vítězství. Konec dějin však nesmíme zaměňovat s koncem světa, mohou nastat krize, regrese, ochabnutí demokracie, ale „nic lepšího nevymyslíme“¹.

Fukuyama chápe dějiny v hegelovském a marxovském smyslu, tedy jako „lineární, vývojový a nepřetržitý proces hromadění a vrstvení zkušeností všech lidských generací“².

Nesouhlasí s Huntingtonovým přesvědčením o největším významu kulturní identity, naopak se domnívá, že pro lidi je „nejdůležitější identifikovat se s poměrně malými (...) komunitami“³, jedinou výjimkou je příslušnost k islámu.

Klíč k (hospodářskému) úspěchu Fukuyama nachází ve „zvyšování vzájemné důvěry v co největším měřítku“⁴, důvěru chápe jako tvůrčí princip. Tato důvěra, ale také loajlnost či schopnost kreativní spolupráce i mimo primární skupiny, chybí v postkomunistických společnostech a překáží jejich rozvoji.

S Huntingtonem se poměrně shoduje americký profesor politických věd Benjamin Barber, který líčí současný svět jako epochu globální srážky fundamentalistického, xenofobního a tribalistického džihádu a postmoderního McSvěta charakterizovaného globalizací, univerzálností a digitalizací.⁵

Ralf Dahrendorf, americký sociolog a politolog zas podobně jako Toffler očekává bolestný proces změn, kdy bude těžké uhájit současně blahobyť a svobodu, proces, který přirovnává k přechodu od feudalistické ke kapitalistické společnosti.⁶

S Tofflerem souhlasí americký ekonom, politolog a publicista Jeremy Rifkin, zvláště v názoru na budoucnost ekonomiky, např. v oblasti pracovních sil.⁷

3.9 Kritika Alvina Tofflera

Práce Alvina Tofflera mají pochopitelně své kritiky. Obvykle používají argumentaci shodnou s kritikou futurologie obecně, tedy že poznatelnost budoucnosti v sociosféře je v podstatě nemožná.

¹ Fukuyama 1997 in Žakowski 2004, s. 102

² ibid., s. 93

³ ibid., s. 95

⁴ ibid., s. 96

⁵ Více k tématu – viz Barberova kniha Džihád proti McSvětlu z roku 1996.

⁶ Dahrendorf 1996 in Žakowski 2004, s. 33

⁷ Více o tomto tématu – viz např. jeho kniha Konec práce z roku 1995.

Existují čtyři základní možná stanoviska k této otázce:

- 1.) „odmítání možnosti předvídání v sociosféře (K. R. Popper)
- 2.) odmítání existence společenských zákonitostí spojené se snahou o vytváření pouze možných alternativ budoucího vývoje (B. Jouvenel (...))
- 3.) připouštění možnosti předvídání společenského vývoje pouze v subjektivně omezených hranicích (...)
- 4.) připouštění poznatelnosti budoucnosti v sociosféře za pomoci vědy (O. K. Flechtheim, R. Jungk).“¹

Toffler uznává: „Nikdo samozřejmě nemůže „znát“ budoucnost v nějakém absolutním smyslu. (...) Přes to všechno nadešel čas, aby byl jednou provždy vymazán populární mýtus o „nepoznatelnosti“ budoucnosti.“²

Další oblastí kritiky je jeho možný „amerikanocentrismus“. Jestliže píše o dnešní společnosti, pak se koncentruje na třetí vlnu, teda na technicky nejvyspělejší oblasti světa, především Spojené státy americké a Západní Evropu. Ostatní kontinenty víceméně vynechává. Je si toho ovšem vědom a vysvětluje to svým zaměřením na civilizace třetí vlny, které v Africe, nebo Jižní Americe sice nacházíme, ale rozhodně ne ve srovnatelné míře.

Relativně okrajově věnuje pozornost problematice ochrany životního prostředí, varuje sice před ekologickými zbraněmi a znečišťováním, ale výraznější apely bychom u něj hledali marně. Je však pravdou, že pokud tyto otázky zmiňuje, tak s jasnou samozřejmostí odsuzuje ekologicky nepříznivé chování, neúctu k přírodě a všem živým bytostem.

Možným objektem kritiky by mohla být i převaha science fiction nad social fiction. Množství stránek obsahuje popis budoucích robotů, zbraní, léčiv, potenciálu počítačů a společenským problémům budoucnosti pak zbývá méně prostoru. Domnívám se však, že bez popisu technických prostředků bychom si nemohli natolik výstižně představit přicházející společenské změny od pracovních podmínek, přes cestování po rodinné poměry.

Toffler možná přecenil význam komunit, kterým předvídal významné místo v mezilidských vztazích zítřka. Komunitní společenství hippies 60. let se vyčerpalo a současnost nenaznačuje jeho návrat.

¹ Duffková 1996 in VSS, s. 1408

² Toffler 1970 (1992, s. 221)

Sám přiznává, že se v knize „Šok z budoucnosti“ mýlil v ekonomické prognóze a že tato práce nebyla ve skutečnosti zdaleka tak radikální, jak se zpočátku zdálo. „Kdyby byla, byli bychom museli napsat, že ve světě tak prudkých změn nemůže být ekonomika stabilní. Bylo to zřejmé, ale bylo to v rozporu s názory největších ekonomů. Dnes mám dostatek zkušeností, znalostí i sebejistoty, abych jasně řekl, že naše ekonomika má v sobě velký potenciál krize, stejně jako náš politický systém a naše společenské mechanismy.“¹

Kriticky se nad ním (i nad Huntingtonem) zamýšlí Naděžda Johanisová v článku O podivných mentalitách, velkých ideologiích a malých nadějích². Uvažuje, zda v důsledku přináší jeho teze něco nového. Na nejobecnější úrovni je jeho teorie jednou z mnoha teorií osvíceného pokroku, lineárních filosofí vývoje, kdy směřujeme po jediné možné cestě od zaostalosti k vyspělosti. (Johanisová se kloní k představě světa tak, jak ji popisuje např. Zygmunt Bauman, tedy společnosti rozdělené na „globály“ a „lokály“, jež diferencuje přístup k mobilitě.³)

Je pravdou, že odhlédneme-li od mnoha nuancí a obnažíme-li jeho teorii pouze na základní kostru, jeho vlnová koncepce přináší „jen“ nová pojmenování pro staré poznatky. Tyto „nuance“ však nejsou drobnými odchylkami, ale podstatnými prvky, díky nimž jsou jejich predikce v porovnání s ostatními tak zdařilé.

Toffler ovšem není tak optimistický, jak Johanisová naznačuje. Ideální případ, tzn. budoucnost, v níž bychom zvládli nástrahy, které s sebou přináší srážka druhé a třetí vlny, je jedním z mnoha. Stejně tak může po střetu vln přijít další „potopa“.

Jejich knihu Nová civilizace ostře odsoudil Antonín Kosík. Píše, že je to kniha plná „nepochopení, polopравd a sesmolená dřevním jazykem nedbalého, málo inteligentního avšak opatrného ministerského úředníka pamatujícího leccakého šéfa. Vulgární materialismus a utopické blábolení a banální polopравdy a naivní omyly plynoucí z nevzdělanosti. (...) „Základní myšlenka“ knihy je revoluční: rozdílné civilizace lze charakterizovat různým přístupem k výrobním prostředkům – zemědělská civilizace, průmyslová civilizace a informační civilizace. (...) Za vysokými funkcionáři státního departmentu se skrývají zastánci vulgárního marxismu.“⁴

¹ Toffler 2000 in Žakowski 2004, s. 134

² Johanisová

³ Více o globálech a lokálech viz dílo Globalizace Zygmunta Baumana z roku 1999.

⁴ Kosík 2004

V časopise The Futurist zveřejnil zajímavé kritické postřehy k jejich poslední knize Revoluční bohatství Michael Merien. Vytýká Tofflerovi jeho žurnalistický styl, který někdy zachází až na úkor kvality této knihy jako vědecké práce. Upoutávající názvy kapitol prý mohou degradovat v textu obsažené originální myšlenky. Navíc zde Toffler údajně nepřichází s ničím novým a poměrně se opakuje.

Merien upozorňuje, že si Toffler přes všechny své předchozí prognostické úspěchy nevyšiml nastupující vlny čtvrté, která s sebou přináší důraz na ekologii, trvale udržitelný rozvoj a problematiku s tím související.

„K tomu, abychom lépe viděli, často stačí jen změnit úhel pohledu.“

Antoine de Saint-Exupéry

4 VÝZNAM

Knihy Alvina Tofflera se svým obsahem vymykají ze záplavy obvyklých katastrofických scénářů. Jedním z důvodů, proč patří k nejčtenějším sociálním myslitelům vůbec, je ten, že na rozdíl od jiných předkládá čtenářům použitelná řešení. Ta se přesto mnohým zdají příliš fantastická.

Čtou jej politici z celého pravolevého spektra (Michail Gorbačov, Newt Gingrich – bývalý předseda Kongresu Spojených států, ale i Hugo Chavez či Kim Dae Jung, bývalý prezident Jižní Koreje, Vicente Fox, bývalý prezident Mexika, bývalý malajský vůdce Mahathir Mohammed) i podnikatelé (Ted Turner, kterého inspirovaly práce Tofflera k založení CNN v roce 1980, nebo Steve Case, který spoluzaložil AOL) či velící důstojníci armády Spojených států (William Cohen, bývalý ministr obrany USA) a k této četbě se veřejně hlásí.¹

Popularity dosáhl dříve za hranicemi Států (v Japonsku, Číně (Třetí vlna se stala druhou neprodávanější knihou v Číně), Singapuru, Koreji Indii), v USA jej širší veřejnosti představil až Newt Gingrich. Některými názory je si blízký i s Billem Clintonem a Alem Gorem.

Jeho práce již od první knihy *The Culture Consumers* zasáhly umění: ovlivnili science fiction, Třetí vlna podnítila vznik symfonie i fenoménu techna, kdy se Juanovi Atkinsovi zalíbil jejich pojem „technorebel“. Šok z budoucnosti byl zhudebněn Herbiem Hancockem a Curtisem Mayfieldem, stal se i značkou nahrávací společnosti, hip-hopovou taneční skupinou, divadelní hrou a muzikálem. Johna Brunnera v roce 1975 inspiroval k napsání *The Shockwave Rider*.²

Tofflerovy ideje široce zabírající tematiku od mezinárodních vztahů, manželství, práci, vzdělávání až po organizační teorii vstoupily do současného společenského diskurzu. Jím vytvořené pojmy jako „šok z budoucnosti“, „prozument“ nebo „adhokracie“ jsou začleněny do slovníků.

Toffler je počítán mezi nejlepší světové poradce v oblasti managementu a jednoho z nejlepších futurologů – podařilo se mu úspěšně predikovat tak zásadní události, jako byl rozpad Sovětského svazu, sjednocení Německa či růst (nejen

¹ <http://www.alvintoffler.net/?fa=biopolitics>

² *ibid.*

ekonomické) moci asijského kontinentu dávno před tím, než došlo k jejich realizaci. Time magazine charakterizoval jeho práci jako tu, která „stanovila standard, jímž budou všichni následující futurologové poměřováni.“¹

Pokud se nám dnes může zdát úsměvná Tofflerova „předpověď“ ze 70. let o invazi „do moře, jejíž první vlnu zažijeme dlouho před rokem 2000“², pak musíme obdivovat jeho odhad vývoje situace v oblasti klonování³, nebo téměř přesnou predikci medicínského implantování⁴ či rozšíření osobních počítačů a internetu.

Předpověděl posun od masové výroby zboží k poskytování služeb a práci s informacemi, znalostmi, dále digitální revoluci, rostoucí význam komunikace, obrodu náboženství, nanotechnologie a biotechnologie, virtuální realitu, produkci výrobků uzpůsobených konkrétním potřebám zákazníka, kabelovou televizi, nákup služeb mimo podnik, franchising, dočasné organizační struktury – adhokracie, telework, počítačové sítě, zrychlování každodenního života, ústup nukleární rodiny, restrukturalizaci společnosti – vše desítky let před tím, než se staly každodenní samozřejmostí.

Při poukazování na „první vlny“ třetí vlny se pochopitelně často kriticky obrací k současnosti, zdůrazňuje neudržitelnost stávajícího postoje k ochraně životního prostředí, rasové diskriminace, zastaralého systému demokracie nebo nerovného postavení žen v převážně maskulinním světě druhé vlny.

Jak všechny tyto rozmanité aktivity a myšlenky naznačují, v knihách Tofflera je něco víc než nesourodé předpovědi. Klíč k pochopení rozsáhlého vlivu jeho knih leží v promyšleném způsobu, jímž slučuje změny v mnoha odlišných oblastech, odhaluje spojitosti mezi nimi a pomáhá čtenářům učinit zdánlivě nepochopitelné smysluplným.

Za ojedinělé považuji i to, že se jeho prací vine téměř od počátku sjednocující téma vlnové teorie, do něhož hladce zapadají vybraná „podtémata“ a nemusel tedy zásadně přehodnocovat původní východiska, přestože se v konkrétních predikcích mnohdy mýlil.

Toffler je inspirativní i tím, že se nebojí prezentovat své názory, řešení problémů, nebo vysvětlení některých jevů, které se v dané chvíli může zdát až bizarní. Naopak vyzývá k alternativnímu, kreativnímu uvažování, které by nás uvolnilo ze

¹ <http://www.alvintoffler.net/?fa=biopolitics>

² Toffler 1970 (1992, s. 96)

³ *ibid.*, s. 99-100

⁴ *ibid.*, s. 104

sevrění konvenčních schémat, metod a postupů. Např. vyzdvihuje science fiction jako vhodný zdroj pro práci futurologa.

Tofflerův veliký přínos spočívá podle mého v praktických návrzích řešení jím nastíněných problémů. Jeho teoriím, včetně koncepce třetí vlny, lze samozřejmě vytknout jisté nepřesnosti a nedůslednosti, ale to patří nejspíš k osudu sociologie, která se po celou dobu své samostatné existence snaží skloubit přístupy makro- a mikrosociologie, rozřešit „rozpor“ společenského vlivu na jedince s faktem, že společnost je týmiž jedinci vytvářena.

5 ZÁVĚR

Alvin Toffler se zařadil mezi celosvětově známé sociální myslitele se svou poměrně originální a bezesporu inspirativní vlnovou teorií vývoje lidstva. O počtu vln, jejich pojmenování a přesném časovém určení se jistě dá polemizovat, ale jeho koncepce jako taková je komplexním pojetím lidské společnosti integrující v sobě i tak vzdálené oblasti výzkumu a zájmu jako je rodina, organizace, trh, válka nebo média.

Na začátku této práce jsme představili Alvina Tofflera od jeho studií na univerzitě v New Yorku až po současnost a mohli jsme tak sledovat jeho životní dráhu s jejími nejdůležitějšími odbočkami, zastávkami a výsledky jeho práce.

Charakterizovali jsme obecně jeho dílo v návaznosti na jiné dějinné periodizace a futurologické proudy, jeho osobitý styl psaní a popsali jsme úzkou tvůrčí spolupráci s jeho ženou Heidi. Objasnili jsme, v čem se od sebe liší sociální jevy a procesy první, druhé a třetí vlny.

Ještě dnes se rozvinuté společnosti nacházejí zatím jen na přechodu mezi druhou a třetí vlnou, jejíž nástup nebyl tak rychlý, jak Toffler očekával, a zdaleka není nikde na světě dokončen. Stejně tak probíhá tento přerod na úrovni jedince a každý z nás je specifickou měrou součástí té či oné vlny.

Snad ve všech svých pracích Toffler upozorňuje ani ne tak na důležitost směru změny, ale na její rychlost a naléhavost. Změny v životě člověka probíhaly a probíhají, ale v čase třetí vlny dochází k obrovské akceleraci a zásadní už není ani tak problém umění přizpůsobit se změně, ale zvládnout její rostoucí rychlost.

Stěžejní část práce je věnována rozboru klíčových témat, jimiž se zabývá ve svém díle, a to šoku z budoucnosti, ekonomice, politice a moci, vědě a technice, vzdělávání, médiím, organizaci, rodině, volnému času, společnosti a válce.

Vzhledem k nedávné historii České republiky, která zažila v 90. letech minulého století obtížný přerod z totalitní v demokratickou společnost, jsem zařadila i kapitolu o pádu socialismu, kde se Toffler zabývá jeho příčinami v kontextu vlnové teorie.

Pro porovnání Tofflerova vlnového pojetí dějin s Huntingtonovým střetem civilizací nejprve uvádíme hlavní znaky Huntingtonovy koncepce. Vyjmenováváme odlišnosti pojmu „civilizace“ v jejich díle, která se u Huntingtona zakládá na kulturně-náboženské podstatě a u Tofflera podle příslušnosti k určité vlně.

Následuje kapitola srovnávající jejich pohled na současnost a představy budoucího uspořádání světa. Zatímco Huntington vidí příští spory na hranicích mezi jednotlivými civilizacemi, obzvlášť mezi islámem a Západem, Toffler je spatřuje na

hranicích mezi civilizacemi druhé a třetí (potažmo i první) vlny, které nevedou mezi územími, ale v nitru jednotlivců, v organizacích, institucích, státech.

Podle Tofflera jsou dny současných vládnoucích elit sečteny a na místo dnešní průmyslové společnosti nastupuje nová civilizace. Konzervativní zastánci industriální éry stojí proti rostoucímu „zbytku“ těch, kteří si uvědomují, že sociální, ekologické aj. problémy dosáhly globálních rozměrů a nelze je již řešit pomocí navykých postupů průmyslové doby.

V knize *Válka a antiválka* varují před podceňováním přípravy na příchod této nové civilizace: „Avšak přivést na planetu novou civilizaci a pak očekávat mír a pokoj, to je vrchol strategické naivity.“¹

Celým Tofflerovým dílem prostupuje výzva, abychom se nenechali svazovat předsudky a zvyklostmi společnosti druhé vlny a snažili se hledat alternativní cesty, způsoby výroby, vzdělávání, lidského soužití, cesty k vlastní uspokojivé seberealizaci, abychom objevovali nové úhly pohledu a nacházeli tak nová řešení starých problémů.

Toffler sám říká, že záměrem jeho knih je především povzbudit, motivovat a poradit. Jak tedy úspěšně vplout do nové etapy života lidstva, jak využít mohutný potenciál třetí vlny?

„Tolerovat chybu, dvojznačnost a především rozmanitost a neztrácet smysl pro humor a pro úměrnost, to jsou nezbytné podmínky přežití, když si balíme zavazadlo na pozoruhodný výlet do dalšího tisíciletí.“²

Toffler má schopnost vidět do budoucnosti možná o něco dál než my ostatní, i když často možná nejasně či zkresleně. Důležité ale je, že není „krátkozraký“ a nebojí se do dálky dívat. A možná už dnes vyhlíží vlnu čtvrtou.

Do této práce jsme vybrali nejvýznamnější témata a postřehy Alvina Tofflera, některých jeho předchůdců, současníků i následovníků, představili jsme jeho osobnost, ale zdaleka jsme nevyčerpali potenciál jeho díla. Do budoucna se nabízí srovnání s dalšími autory a jejich originálními vizemi zítřejší společnosti. Sociologicky zajímavá by jistě byla i komparace americké a české společnosti v oblasti technologického a společenského vývoje (problematika rodiny, pracovního trhu, hodnotového systému).

¹ Toffler a Toffler 1995 (2002, s. 36)

² Toffler a Toffler 1995 (2001, s. 87)

POUŽITÁ LITERATURA A INFORMAČNÍ ZDROJE

Literatura:

Bauman, Z.: Globalizace. Praha, Mladá fronta 2000

Barlow, D.: Into the Second Wave. The Education Digest. Ann Arbor, Vol. 60, Iss. 8. duben 1995

Branstad, S.: Futurist Toffler chides educational monopoly. Training, Vol. 38, Iss. 1, Minneapolis, leden 2001

Čadová, N.: Alvin a Heidi Tofflerovi aneb cesta do budoucnosti in Šubrt, J.a kol.: Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři). Praha, Karolinum 2007

Čulík, J.: Alvin Toffler (portrét). Tvar, č. 17, Praha 1997

Driscoll Jr., E. B.: Discussing War & Anti-War with Alvin Toffler. [online] Catholic Exchange, 10. 10. 2001, staženo dne 8. 4. 2007, dostupné na: <http://www.catholicexchange.com/node/42249>

Duffková, J.: Zkoumání budoucnosti. Praha, Svoboda 1988

Faucheux, R.: The entertainment age. Campaigns and Elections, Vol. 16, Iss. 3, Washington březen 1995

Fukuyama, F.: Konec dějin a poslední člověk. Praha, Rybka Publishers 2002

Hospitals & Health Networks. Shock Talk (with Alvin Toffler). Vol. 73, Iss. 1, Chicago leden 1999.

Huntington, S. P.: Sřet civilizací – boj kultur a proměna světového řádu. Praha, Rybka Publishers 2001

Impoco, J.: Speaker Gingrich's intellectual gurus. U.S. News & World Report, Vol. 118, Iss. 6, Washington 13. 2. 1995

Johanisová, N.: O podivných mentalitách, velkých ideologiích a malých nadějích. [online] Staženo dne 28. 4. 2007, dostupné na: <http://www.sedmagerace.cz/index.php?art=clanek&id=65>

Judis, J. B.: Newt's not-so-weird gurus. The New Republic, Vol. 213, Iss. 15, Washington 9. 10. 1995

Kaus, M.: TRB from Washington: Cyberbunk. The New Republic, Vol. 212, Washington 27. 2. 1995.

Kosík, A.: Pár banalit ze státního departmentu – Tofflerovi: Futurologie včerejška. Britské listy, 14.1.2004 [online] Staženo dne 8. 4. 2007, dostupné na: <http://www.blisty.cz/art/16536.html>

- Krantz, M.: Cashing in on tomorrow. Time. Vol. 148, Iss. 4, New York 15. 7. 1996
- Marien, M.: Tofflerama, New and (Mostly) Old. The Futurist, Vol. 40, Iss. 6, Washington, listopad/prosinec 2006
- Merton, R.K.: Studie ze sociologické teorie. Praha, Sociologické nakladatelství 2000
- Miller, S.: Shocked By The Future; The speed of change seems to have caught up with, and overtaken, the world's best known futurologists. India Today. New Delhi 10. 7. 2006
- Osiatyński, W.: Labyrint světa – rozhovory se sovětskými a americkými vědci. Praha, Mladá fronta 1984
- Paid Notice: Deaths – Toffler Karen. [online] New York Times, 11. 7. 2000. Staženo dne 3. 2. 2007, dostupné na:
<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F00E5DF1038F932A25754C0A9669C8B63>
- Patterson, L.: Future imperfect. Forbes. Forbes ASAP New York 6. 4. 1998
- Patton, R.: Third wave theorist enthralles Japanese. Electronics, 66/7, 12. 4. 1993
- Pehe, J.: Kam ve třetím tisíciletí? Lidové noviny 29. 5. 1997 (dostupné také na <http://www.pehe.cz/clanky/1997/1997-Kamvetretim.html?p=2> [online], staženo dne 8. 4. 2007)
- Petrusek, M.: Společnosti pozdní doby. Praha, Sociologické nakladatelství 2006
- Popper, K.R., Lorenz, K.: Budoucnost je otevřená. Praha, Vyšehrad 1997
- Prigogine, I., Stengersová I.: Řád z chaosu – Nový dialog člověka s přírodou. Praha, Mladá fronta 2001 (Předmluva A. Tofflera)
- Rees, M.: Naše poslední hodina. Přežije lidstvo svůj úspěch? Praha, Dokořán a Argo 2005
- Rougemont de, D.: Budoucnost je naše věc. Praha, Inverze 1996
- Šubrt, J.: Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. Praha, ISV nakladatelství 2001
- Toffler: Change--or else. Inc. Boston, Vol. 20, Iss. 6, květen 1998
- Toffler, A.: Betone the Age of Glitz. Industry Week, 239/22, 19. 11. 1990
- Toffler, A.: Co se mohou děti naučit od CIA. Lidové noviny 15, 31. 7. 2004
- Toffler, A.: Co se světovou chudobou. Lidové noviny 15, 20. 3. 2004
- Toffler, A.: Culture Consumers. New York, Random House 1964
- Toffler, A.: Ekospazm. Czytelnik, Varšava 1977

- Toffler, A. a H.: Getting set for the coming millennium. The Futurist. Vol. 29, Iss. 2, Washington březen 1995
- Toffler, A.: Hledání nového Che Guevary. Lidové noviny 13, 11. 5. 2002
- Toffler, A.: Konec ligy gentlemanů. Lidové noviny 15, 29. 3. 2003
- Toffler, A. a H.: Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky. Praha, Dokořán 2001
- Toffler, A.: Learning for Tomorrow – The Role of the Future in Education. New York, Random House Inc. 1974
- Toffler, A.: Nečekají nás krvavé revoluce (rozhovor s Jackem Żakowskim pro Gazetu Wyborczu). Lidové noviny 21. 1. 1999 (dostupné také na: http://www.park.cz/alvin_toffler_necekaji_nas_krvave_revoluce/ [online], staženo dne 8. 4. 2007)
- Toffler, A.: Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. New York, Toronto, London, Sydney, Auckland, Bantam Books 1990
- Toffler, A.: Previews & Premises. Londýn, Pan Books 1983
- Toffler, A.: Prognózy a předpoklady in K prognózám rozvoje a využití vědy. Ústav pro psychologii a sociologii ČSAV, č. 17/1988
- Toffler, A.: Pryč se suverenitou. Lidové noviny 14, 18. 10. 2003
- Toffler, A.: Rozvoj nelze udržet. Lidové noviny 13, 7. 9. 2002
- Toffler, A.: Šok z budoucnosti. Praha, Vydavatelství a nakladatelství Práce 1992
- The Adaptive Corporation – zpráva pro AT a T. New York, McGraw-Hill Company 1985
- Toffler, A.: The Culture Consumers. New York, Random House Inc. 1964
- Toffler, A.: The Third Wave. New York, Bantam Books 1980
- Toffler, A. a H.: Válka a antiválka: jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu. Praha, Dokořán; Argo 2002
- Toffler, A.: Velký Bratr má mladší sourozence. Lidové noviny 15, 29. 11. 2003
- Velký sociologický slovník. Praha, Karolinum 1996
- Všeobecná encyklopedie. Praha, Diderot 1999
- Wilson III, E. J.: Globalization, Information Technology, and Conflict in the Second and Third Worlds. [online] New York, Rockefeller Brothers Fund, inc. 1998, staženo dne 8. 4. 2007, dostupné na: http://www.rbf.org/pdf/Wilson_Info_Tech.pdf
- Workstyles of the Future. Home Office Computing. 6/9, September 1988

Yarranton, L.: Wealth and freedom? No thanks, we'd rather have a trabant. [online] The Times. 13. 8.2003 (dostupné na http://www.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/article865674.ece, staženo dne 8. 4. 2007)

Žakowski, J.: Obavy a naděje. Rozhovory o budoucnosti. Praha, Mladá fronta 2004

Další internetové zdroje:

- 1.) <http://ceses.cuni.cz>
- 2.) <http://www.alvintoffler.net>
- 3.) <http://www.future-studies.com/>
- 4.) <http://www.nndb.com>
- 5.) <http://www.referenceforbusiness.com/management/Str-Ti/Time-Based-Competition.html>
- 6.) <http://www.revolutionarywealth.com>
- 7.) <http://www.scottlondon.com>
- 8.) <http://www.toffler.com>

Životopis v datech

- 1928 Alvin Toffler narozen v New Yorku
- 1929 Heidi narozena v New Yorku
- 1948 Alvin a Heidi se seznamují na New York University
- 1950 svatba Tofflerových
- 1952 práce Alvina Tofflera v odborových novinách
- 1954 narodila se dcera Karen
- 1957 Alvin washingtonským dopisovatelem philadelphského deníku Pennsylvania daily
Heidi pracuje v odborné knihovně
- 1961 návrat do New Yorku
Alvin Toffler členem redakce Fortune
- 1961 Alvin Toffler pracuje pro IBM
- 1964 vychází první kniha Culture Consumers
- 1968 Alvin Toffler pracuje pro AT&T
- 1970 vychází Šok z budoucnosti
- 1972 Alvin Toffler vypracoval restrukturalizační zprávu pro AT&T
- 1980 vychází Třetí vlna
- 1986 setkání s M. Gorbačovem a podpora vzniku neziskového sektoru v SSSR
- 1990 vychází Posun moci
- 1996 Tofflerovi založili s Tomem Johnsonem poradenskou firmu Toffler Associates
- 2000 umírá dcera Karen
- 2006 vychází zatím poslední kniha Revolutionary Wealth

Chronologický přehled nejznámějších děl

- The Culture Consumers a Study of Art and Affluence in America 1964
- Future Shock 1970 (Šok z budoucnosti 1992)
- The Eco-Spasm Report 1975
- The Third Wave 1980
- The Adaptive Corporation 1985
- Previews & Premises 1983
- Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century 1990
- War and Anti-War 1995 (Válka a antiválka: jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu 2002)
- Creating a new civilization. The politics of the third wave 1995 (Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky 2001)
- Revolutionary Wealth 2006

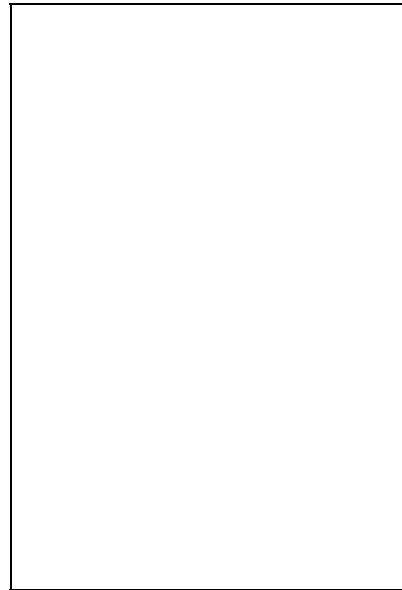
Editoval:

- The Schoolhouse in the City. American Sociological Review, Vol. 34, No. 4 (srpen 1969), pp. 592-593
- Learning for Tomorrow: The Role of the Future in Education. Random House Inc 1974
- The Futurists. Random House Inc 1972

Fotografie Tofflerových¹

Alvin a Heidi Tofflerovi, r. 2006

Alvin Toffler

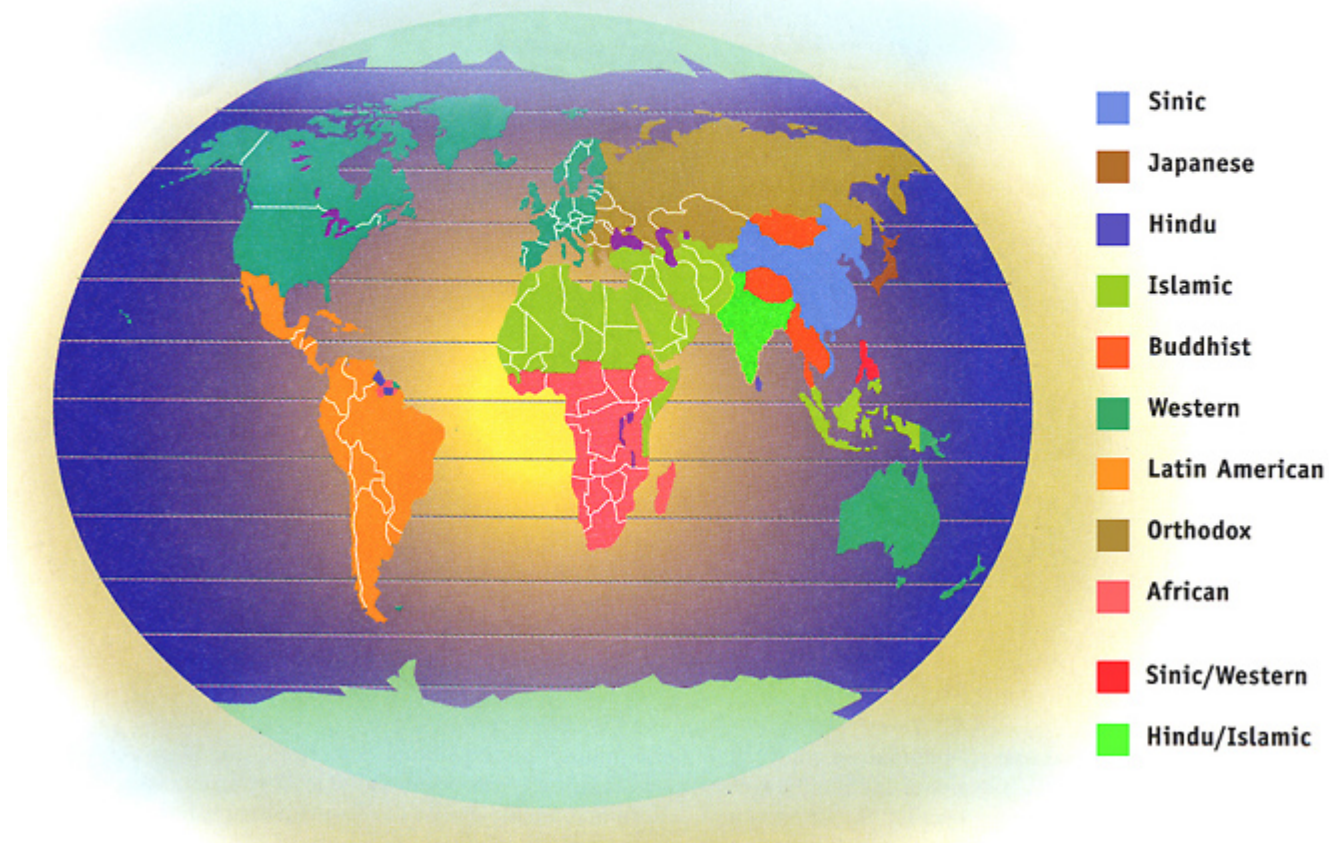
Tofflerovi s Newtem Gingrichem

¹ <http://www.revolutionarywealth.com/?fa=gallery>

Mapa současného světa podle Huntingtona¹

The Real World

The civilizations shaping the new global order

¹ http://ublib.buffalo.edu/libraries/asl/maps/thematic/civilizations21st_century.html